

«En kvinne skal straffes for alle forbrytelser som en mann»

Kjønns spesifikke straffer i nordisk middelalderlovgivning ca. 1100–ca. 1300

«A Woman Shall Be Punished for All Crimes Like a Man»

Gendered Punishments in Nordic Medieval Legislation ca. 1100–ca. 1300

Miriam Tveit

Førsteamanuensis i middelalderhistorie, Historie, kultur og medier, Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet

Ph.d., 2017

miriam.tveit@nord.no

Mia Korpiola

Professor i retts historie, Det juridiske fakultet, Åbo universitet

Jur. dr., 2004

mia.korpiola@utu.fi

Else Mundal

Professor emerita i norrøn filologi, Universitetet i Bergen

Cand.philol., 1971

else.mundal@uib.no

Helle Vogt

Professor ved Det juridiske fakultet, Københavns Universitet

Ph.d., 2005

helle.vogt@jur.ku.dk

Sammendrag

I artikkelen sammenlignes kjønns spesifikke straffer i nordiske middelalderlover innenfor temaene vold og drap, seksualmoral og tyveri. Her undersøkes spesielt egne straffer for kvinnelige lovbrøtere, og prinsippene bak disse. Forfatterne spør om kvinnen ble ansett for å være et selvstendig rettssubjekt, og hvorvidt forbrytelsen tillagt kvinner spesielt ble sett som en krenkelse av familien eller mot samfunnet. Lovene som undersøkes har opphav i tidsrommet 1100–1300, en periode da skriftlige lover oppstod i hele det nordiske området og der rettsreglene i Norden var gjenstand for revisjon i tråd med europeiske rettsideologier. Forfatterne konkluderer med at i perioden ble kvinner, med noen unntak, ansett å være et rettssubjekt i hele det undersøkte området. Samtidig er det strafferettslige ansvaret tillagt kvinnen styrket i perioden. Det ble også tolket forskjellig i de enkelte lovområdene, med ulik grad av en mannlig verges medansvar. Straffeansvaret for kvinner følger den generelle utviklingen fra kollektivt til individuelt ansvar i perioden, men også utviklingen av kvinnes økte rett til eiendom. Forskjellene som kommer

frem i det nordiske materialet, bekrefter mønsteret som er identifisert i tidligere forskning, men nyanserer også bildet. Gjennomgangen viser også hvor og hvordan strafferetten var gjenstand for påvirkning fra kanonisk rett og tysk byrett.

Nøkkelord

rettshistorie, middelalderrett, kjønn, straff, lovbrudd

Abstract

The article discusses gendered punishments for violence and homicide, sexual morality and theft in Nordic medieval laws, and focusses in particular on the special punishments of female criminals and the principles behind these. The authors inquire whether women were considered independent legal subjects and whether crimes towards women were seen as offences towards the family or the society. The analysed legislation has been dated roughly to 1100–1300, a period during which laws were written down all over the Nordic countries and when Nordic legal norms were revised in accordance with European legal ideologies. The article identifies a number of gendered punishments – vengeance, outlawry, fines, particular means of execution and corporal penalties – but also discriminatory special treatment. The authors conclude that, with some exceptions, women were considered legal subjects in the whole region. At the same time, the laws confirmed the individual culpability of women for crimes they had committed. However, this was interpreted in different ways from region to region, and the possible responsibility of the woman's legal guardian varied. Generally, women's responsibility for crimes follows the development from collective to individual culpability during the period, but is also concurrent with women's increasing rights to property. The comparative analysis of the Nordic sources confirms the existence of regional patterns identified by previous research, but provides a more nuanced picture. The analysis additionally demonstrates how criminal law was influenced by canon law and German town law.

Keywords

legal history, medieval law, gender, punishment, crime

I innledningen til Frostatingsloven bruker kong Håkon (reg. 1217–1263) noen av bestemmelsene til å illustrere at «stjeling av kvinner» burde betraktes som en minst like alvorlig forbrytelse som tyveri av en ku eller annet gods. Da en tyv generelt kunne drepes på flekken ifølge loven, forventet kongen at kloke menn vurderte det slik at å røve andres kvinner var en enda verre forbrytelse, så de skulle også kunne drepes på flekken.¹

Sammenligningen av en kvinne med en ku gir ulike assosiasjoner. Det virker logisk at kongen mente at å røve kvinner var en mer alvorlig forbrytelse enn å stjele en ku, og at det var viktig at kvinnerov ble strengt straffet. Det er mulig at kongen dro parallellen mellom kvinne og ku med et humoristisk glimt i øyet, men like fullt gir det grunn til å stille spørsmål ved hvilken status kvinner hadde i samfunnet, hvilken mulighet de hadde til å handle selvstendig, og hvilken grad av myndighet de hadde. Sammenligningen med en ku og annet gods gir lett et inntrykk av at kvinner var menns «eiendom». Å stjele en ku var en forbrytelse mot eieren. Å røve en kvinne, eller å forbryte seg mot henne, var også primært en forbrytelse mot kvinnens ektemann eller, dersom hun var ugift, nære mannlige slektninger. Det var i de fleste tilfeller mannen som mottok bøter for lovbrudd mot kvinner. I motsetning til kyr var kvinner imidlertid ikke bare et objekt som lovbrudd kunne gå ut over. De var også et handlende individ som kunne utføre lovbrudd, og i denne artikkelen vil vi rette søkelys mot straff for kvinner.

I nordisk strafferett i middelalderen fikk menn og kvinner normalt samme straff for samme forbrytelse. Temaet for denne artikkelen er unntakene, de kjønnsspesifikke straffene. Vi undersøker tre sentrale temaer innenfor strafferetten: 1) vold og drap, 2) brudd på normene for seksualmoral, og 3) tyveri. Disse områdene er valgt fordi vi her finner eksemp-

1. Frostatingsloven (F) i revidert utgave fra ca. 1260, kap. 9 og 10 i innledningen.

ler på at straffen for kvinner og menn kunne være ulik, og det var til dels store forskjeller innenfor Norden. I tillegg representerte disse tre kategoriene relativt vanlige, men også alvorlige, lovbrudd i middelalderen.

Undersøkelsen har et sammenlignende nordisk perspektiv, og målet er å løfte frem og systematisk sammenligne lov materialet gjennom empirisk granskning. Hovedvekten er lagt på empirien fordi en oversikt over kildene er et nødvendig grunnlag for analyse. Innenfor rammene av en artikkel som legger frem et omfattende nordisk materiale, må det analytiske perspektivet bli mer antydende. Men vi peker blant annet på at det er en sammenheng mellom straffer for kvinner og kvinnes rettigheter og status i samfunnet.

Et sentralt spørsmål er om kvinnen ble ansett for å være et selvstendig rettssubjekt på like vilkår som menn, eller om hun ble oppfattet som et rettsobjekt, hvor straffen for hennes handlinger også direkte eller indirekte rammet hennes nærmeste mannlige slektning. Et annet sentralt spørsmål er om en forbrytelse begått av en kvinne ble sett som en krenkelse av familien eller ektemannen, eller som en forbrytelse mot samfunnet, enten det var tale om det verdslige samfunnet eller kirken. Det kjønns spesifikke ved straffene analyseres her i konteksten av de større strafferettslige trendene i middelalderen: økende kongelig innflytelse over rettssystemene, skjerpelse av straffene, påvirkning fra utenlandsk rett og individualisering av straffeansvaret.

Artikkelen behandler perioden fra ca. 1100 til ca. 1300. Avgrensningen skyldes at nedskrivningen av lovene skyter fart i hele Norden fra begynnelsen av 1200-tallet. Norske og islandske lover hadde blitt skriftfestet tidligere, men de eldste lovfragmentene er fra ca. 1200. Etter 1300 stopper den aktive lovgivningsperioden for størstedelen av Norden, med unntak av Sverige, der nye lover kommer til.² Det ville gjøre nordisk komparasjon for utfordrende hvis de svenske landskapslovene nedskrevet på 1300-tallet og Magnus Eriksons Lands- og Bylov også skulle inngå i studien. Vårt nordiske materiale består derfor av de islandske fristatlovene (Grágás), de norske middelalderlovene som alle er fra perioden før 1300, og svenske og danske landskapslover og bylover som vi regner med har fått skriftlig form før ca. 1300.³ Det er ofte vanskelig å tidfeste bestemmelser i lovene, siden bevarte lovhåndskrifter

2. I artikkelen har vi tatt med svenske lover som med sikkerhet kan dateres til 1200-tallet: Den eldre og den yngre Västgöta-loven (VgL I og VgL II) fra hhv. 1220-tallet og 1280-tallet, se Nilsson 2012; Upplandsloven (UL) fra 1296 og den svenske Bjarkøyretten (Bjarköarätten) (SvBj) fra andre halvdel av 1200-tallet, men trolig eldre enn Upplandsloven; videre Gotaloven (GL), som ble datert av Schlyter til mellom slutten av 1200-tallet og ca. 1300, mens Holmbäck og Wessén anså loven for å være eldre og nedskrevet mellom 1220 og 1285.

3. De svenske lovene er trykt i *Corpus iuris Sueo-Gotorum antiqui: Samling av Sveriges gamla lagar*, utgitt av Collin og Schlyter mfl., bd. 1 (VgL I og VgL II), 3 (UL), 6 (SvBj), 7 (GL). Moderne svensk oversettelse i *Svenska landskaps-lager – tolkade och förklarade för nutidens svenskar* av Holmbäck og Wessén (1933–1946), bd. 1 (UL), 4 (GL) og 5 (VgL I, VgL II og SvBj). De danske lovene er Eriks sjællandske Lov (EsL), Jyske Lov (JL) og Skånske Lov (SkL), Valdemars sjællandske Lov (VsL) inkl. Arvebogen (A) samt Thords Artikler (TA). De finnes trykt i *Danmarks gamle Landskapslove med Kirkelovene* (1933–1961), bd. I.1 (SkL), 2 (JL), tillegg til bd. 4 (TA), bd. 5 (EsL), bd. 7 (VsL) og bd. 8 (A). Moderne danske oversettelser (ikke av TA) finnes i *Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk*, bd. I og II (1945). Slesvigs Stadsret (SS), Flensborg Stadsret (FS) og Ribe Stadsret (RS) finnes trykt i *Danmarks gamle købstadlovgivning* (1951–52), bd. 1 (SS og FS), bd. 2 (RS). Bare Ribe Stadsret er oversatt fra latin til moderne dansk i *Danmarks Riges Breve* (1938), 2. rekke, bd. 2, nr. 145: 118–127. De norske lovene, i tillegg til F, er Gulatingsloven (G) og Bjarkøyretten (NoBj), trykt i *Norges gamle Love indtil 1387* (NgL), bd. 1. Magnus Lagabøtes Landslov (LL) og Magnus Lagabøtes Bylov (MBL) er trykt i NgL, bd. 2, og Landsloven også i *Kong Magnus Hákonsson Lagabøtes landslov* (2018). Norsk oversettelse finnes i *Gulatingslovi* (1952), *Frostatingslova* (1994), *Magnus Lagabøters Landslov* (1915/1970). Borgartings eldre kristenrett (EbKr) og Eidsivatingens eldre kristenrett (EeKr) er trykt med oversettelse i *De eldste østlandske kristenrettene* (2008). Grágás (Grá.) finnes trykt i *Grágás: Islændernes Lovbog i Fristatens Tid* (1852–1883/1974). I denne artikkelen hentes sitater fra de moderne oversettelsene hvis ikke annet er oppgitt. I tilvisninger til bolkdelte lover er det vist til bolken med romertall, tilvisninger med arabiske tall gjelder kapittel i loven eller kapittel i bolken, dersom det ikke går frem at det er vist til sidetall i en utgave.

kan bygge på eldre håndskrifter, som igjen kan bygge på muntlige sedvanelover. Vi vil likevel prøve å peke på noen hovedtrekk i utviklingen av retten for temaene vi behandler.

Mangelen på dokumentert rettspraksis fra perioden gjør at vi ser på ideologien i lovgivningen som den er overlevert. I mange tilfeller vet vi ikke om regler fra eldre lovgivning fortsatte å være i bruk.⁴ Likevel antar vi at nye lover, som ble vedtatt som en samlet tekst, ga uttrykk for lovgivernes ideologi og det de ønsket skulle være norm for handling i samfunnet. I tilfeller der eldre lovregler ble utelatt i ny lovgivning, har lovgiver ikke sett det som nødvendig eller ønskelig å fremheve de eldre reglene.

Lovgivningen i alle de nordiske landene bygger på de samme strafferettslige prinsippene: hevn, fredløshet, bøter og døds- eller kroppsstraff. I løpet av 1200-tallet skjedde det imidlertid en utvikling mot mer kroppsstraff, spesielt i Sverige og Sønderjylland. Samtidig gikk utviklingen mot individuelt ansvar for egne handlinger.

Straff er i denne sammenhengen definert vidt, og omfatter hevn, fredløshet, bøter, avretting og kroppsstraff. I tillegg er også diskriminerende forskjellsbehandling av kvinner en slags straffereaksjon for brudd på rettslige normer. Straff var i nordiske middelalderlover ofte forbundet med ære, og med hvilken mulighet lovovertrederen hadde til å betale bøter og kompensasjon. Ved å studere ulike straffereaksjoner mot menn og kvinner får vi et innblikk i husholdet og hierarkiet i familien. De kjønns spesifikke straffene, og særlig spørsmålet om kvinner ble stilt til ansvar for sine handlinger og måtte bøte selv, eller om en mann måtte ta straffen for henne eller handle på hennes vegne, viser hvem som ble betraktet som fullverdige rettslige individer. Til tross for dette bør man – som Christine Ekholst påpeker – skille mellom kvinnenens strafferettslige ansvar og deres rett til å selv føre sin sak for tinget.⁵ Vi har i det følgende valgt å utelukkende se på straff og ikke prosessrett, ettersom artikkelens fokus er kjønns betydning for straffullbyrdelsen.

Etter alle nordiske middelalderlover var husbonden, der han fantes, overhode i familien. Han var den som friest disponerte familiens midler. Husbonden kunne også stilles økonomisk ansvarlig for sine trelles handlinger, som ikke ble regnet som fullverdige rettslige individer. Når det gjelder kvinnenens, både husfruenes og andre frie kvinners, strafferettslige ansvar, og deres plikt til selv å ta straff og betale bøter, er det, som vi vil vise, interessante nordiske ulikheter.

For å kunne ta ansvar for egne handlinger og betale eventuelle bøter, måtte man disponere over egne midler. Gifte kvinners rett til slike disposisjoner var begrenset. Av mange lover, særlig norske, danske og islandske, ser vi likevel at reglene krevde at kvinner betalte bot for lovbrudd av egne midler. Vurderingen av enkeltindividets strafferettslige ansvar, særlig hvem som måtte betale bøter, kompliseres av at det i Norden fantes ulike former for felleseie, *félag*. I Danmark omfattet *fælighet* hele husholdet, i de andre nordiske landene var ordet *félag* normalt brukt om felleseiet mellom ektefeller. Når det blir presisert i loven at bøter skal betales av særeiet, understrekes det individuelle strafferettslige ansvaret. I de lovene som krevde at kvinner betalte bøkene sine selv, synes kravet å gjelde selv om summen oversteg det kvinnene normalt kunne disponere over.

Strafferettslig ansvar hadde også nær sammenheng med myndighet, og en viktig del av å bli myndig var disposisjonsretten over midler. I middelalderen eksisterte det ulike grader av myndighet, og det var derfor ikke et like klart skille mellom myndig og umyndig som det er i vår tid. I flere lover var overgangen fra barn til voksen en periode da individet hadde

4. Se Mundal i dette nummeret.

5. Ekholst 2009: 70.

en rettslig mellomstilling mellom umyndig og myndig.⁶ Kvinner kom gjerne i en lignende mellomstilling. Ektemann, far, bror, eller for enker: en voksen sønn, ville normalt være den som handlet på vegne av en kvinne etter alle nordiske middelalderlover. Gifte kvinner kunne etter noen lover nærmest være å regne som umyndige med ektemannen som formynder.⁷ I lover fra andre områder kunne gifte kvinners handlingsrom være større. Enker nøyte større grad av myndighet, men også i denne gruppen fantes det regionale variasjoner. Ugifte jenter var som regel økonomisk avhengige av far eller bror, som også hadde rett til å ta beslutninger for dem, blant annet i ekteskapsaker. Imidlertid ble en ugift jente som ikke hadde far eller bror i live, gitt større myndighet i noen lovområder.⁸ Variasjonen i graden av myndighet kan være med på å forklare forskjellene i kvinners strafferettslige ansvar i Norden.

Det er mulig at gifte kvinners grad av handlefrihet og myndighet også må sees i sammenheng med slektsforhold. Slekten kan i eldre tider ha hatt større kontroll med den enkeltes økonomiske og rettslige handlingsrom enn i den perioden vi behandler, men gifte kvinner var ennå å se som medlemmer i to ætter, sin egen og mannens. Nettopp denne posisjonen kunne gi kvinner et visst spillerom og vern mot overgrep.

Det er også viktig å understreke at Norden, like lite som hvert enkelt nordisk land, kan sees isolert. Regionen ble påvirket av allmenne eller nordeuropeiske trender i strafferett, som kristne doktriner, uttrykt i kanonisk rett. Slike trender kunne slå forskjellig ut i ulike områder. Samspillet med kirkelig rett og ideologi kunne også gi seg ulike utslag. Der Sverige, Norge og Island fikk egne kristenretter, lokalt tilpassede samlinger av kanonisk rett på folkespråket, brukte Danmark mest kanonisk rett slik den kom til uttrykk i de internasjonale latinske samlingene.⁹

Omfanget av kildematerialet gjør at vi sammenligner lovene tematisk. Det er ikke ofte at middelalderens nordiske strafferett har vært gjenstand for systematisk komparasjon, og det finnes derfor ikke mye eksisterende forskning å bygge på. Helle Vogt, og senere Miriam Tveit, har sammenlignet nordiske lover fra middelalderen, men utelatt islandske lover, og hadde ikke kjønn i fokus, men strafferettsideologi.¹⁰ Else Mundal har studert kvinners retter etter middelalderlovene, men har sammenlignet norske og islandske lover, og har ikke hatt strafferetten i fokus.¹¹ Mia Korpiola har sammenlignet svenske lover i perioden 1200 til 1600 med kanonisk rett innenfor temaet ekteskapsinngåelse.¹² Strafferetten har vært gjenstand for en lang rekke nasjonale studier, som har gitt viktig innsikt i rettsutviklingen innenfor et område.¹³ Vi vil selvsagt også dra nytte av arbeid som studerer kjønnsespesifikke straffer i

6. Myndighetsalderen lå etter de fleste nordiske lover i middelalderen på rundt 15 år. I LL var den satt opp til 20 år, men etter få år satt tilbake til 15. Flere lover ga barn myndighet trinnsvis. I norske og islandske lover ble barn mellom 12 og 15 år kalt *hálfréttismenn* (etter F ble barn *hálfréttismenn* alt åtte år gamle). De skulle betale og motta halve bøter (Eldre G-190, F IV-36). Etter SkL-57 og A-67 fikk menn juridiske rettigheter når de fylte 14 og 15 år, men ble fullt myndige først ved 18. I VsL i utgaven fra 1240-årene (yngre versjon, kap. 13) skulle en verge være 18 år.

7. Se f.eks. SkL-9 og 10, der ektemannen var kalt kvinnens *uæriænd* (verge).

8. Kvinner som var *ein fyrir sér* (som stod alene) hadde rett til å føre sine egne saker på tinget, og fikk fra rundt midten av 1200-tallet rett til å bestemme over sitt eget ekteskap. En ugift fullvoksen søster kunne ha vergemål for en umyndig bror (F XI-9), se Mundal 2015: 227–239; Mundal 2020: 212–251.

9. De skånske og sjællandske kirkelovene fra 1170-årene var et kompromiss mellom befolkningen og biskopene som gjaldt prosessuelle innrømmelser i åndelige saker og avgifter til kirken mot at befolkningen gikk med på å betale bispetiende. I motsetning til kristenrettene i de andre nordiske land dekker de bare deler av kanonisk rett.

10. Vogt 2005; Tveit 2017; Tveit 2020: 71–90.

11. Mundal 2015: 227–239; Mundal 2020: 212–251.

12. Korpiola 2009.

13. Jørgensen 1922; Hemmer 1928; Fenger 1971; Jacobsen 1982: 72–86; Österberg & Lindström 1988; Åquist 1989; Miller 1990; Ekholst 2009; Imsen 2009.

ett nordisk land. Vi kan her nevne Christine Ekholts avhandling fra 2009, som gir en systematisk gjennomgang av kjønns-spesifikk strafferett i svenske middelalderlover. Også flere artikler i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (KLNLM) behandler spørsmål som er relevante for vår artikkel, men her er mønsteret at hvert nordisk land behandles for seg uten et sammenlignende perspektiv. Det sammenlignende perspektivet mener vi må inn for bedre å forstå både likheter og ulikheter i de nordiske lovene.

Kjønnen straff for drap og vold

Som på de fleste områder innenfor strafferetten var straffen for både vold og drap i utgangspunktet en kompensasjon til den skadelidende og bøter til øvrigheten, oftest kongen, og for byenes vedkommende: til kongen og byen.¹⁴ Likevel ser vi en økning i typer av volds- og drapsforbrytelser som medførte legemsstraff,¹⁵ dødsstraff eller fredløshet i vår periode. Mellom de to siste kategoriene var grensen samtidig flytende, da den fredløse kunne drepes hvis vedkommende ikke flyktet fra riket.

Langt på vei var straffen for drap og vold lik for menn og kvinner, også uavhengig av offerets kjønn, så lenge det var tale om en fri person. Skade og drap på slaver hørte som hovedregel ikke til strafferetten, men erstatningsretten – i den grad man kan snakke om et slikt skille.¹⁶ Samtidig var visse voldshandlinger helt naturlig kjønn, som for eksempel å kastre en mann eller skjære brystene av en kvinne.¹⁷ Ved drap ser vi også en større variasjon i straffene, som i visse tilfeller var avhengig av gjerningspersonens kjønn, og hvilken relasjon den avdøde hadde til drapsmannen. Derimot må straffen i den svenske byretten fra andre halvdel av 1200-tallet, kalt Bjarkøyretten, for å klippe håret av en kvinne sees som en kjønn forbrytelse, da en tilsvarende straff ikke eksisterte for å klippe håret av en mann. Fikk en ugift, urørt kvinne håret klippet, var straffen en kompensasjon på tolv mark, mens det kun var seks mark for en gift kvinne.¹⁸ Her er det tydelig at den kvinnelige æren stod på spill. Ugifte kvinner bar håret utildekket, som tegn på deres uberørthet, mens gifte kvinner var tildekket. Skamklipping var, som det forklares under, også en straff brukt mot kvinner grepet i hor.

Vold

Det var stor forskjell fra land til land om vold og drap ble regulert kjønnsspesifikt. De danske lovene nevnte bare kjønn i forbindelse med spørsmål om volds-kompensasjon. Ble en kvinne utsatt for vold, skulle hun, og ikke hennes verge, motta kompensasjon siden forbrytelsen var begått mot henne.¹⁹ I de islandske lovene var det ingen forskjell. Tvert imot understrekes

14. I Sønderjylland skulle bøter gå til hertugen, og i enkelte byer mottok biskopen bøter som byens herre, som f.eks. København.

15. Kroppsstraff sees i langt høyere grad i de svenske og jyske byene, hvilket skyldes påvirkning fra lybsk strafferett. Den lybske byretten ble overført i sin helhet til Tønder i 1243 og delvis til Ribe i 1269.

16. Seksuelle forhold til andres kvinnelige slaver kunne utløse erstatning alt etter slavens plassering i husholdet, se avsnittet om leiermål. G-182 fremholdt at om eieren drepte sin egen trelle og ikke lyste drapet, ville dette regnes som mord, og det kunne reises sak mot trelleieren. Etter Grá. kunne det reises sak dersom trelleieren drepte en trelle på helligdager eller i langfasten. Her var det brudd på helligdagsfreden som var forbrytelsen.

17. For kastrasjon og avskjæring av penis, se SkL-93; EsL-2.33; JL-3.25; VgL I, Balken om sårsmål-4.6; UL, Manhelgdsbalken [heretter Mb]-30, kastrasjon listet som nidingsverk i variant av LL IV-3.4; Hemmer 1928: 109–116, 229–231; Hasselberg 1953: 299–305; Ekholst 2009: 140. For avskjæring av bryster, se SvBj-14.8, 124; Hemmer 1928: 116–117; Hasselberg 1953: 311.

18. SvBj-14.18; Hemmer 1928: 147–148.

19. VsL 2-28 og JL 2-18.

det i Grágás at straffene som en hovedregel skulle være like for kvinner og menn.²⁰ Derimot spilte kjønnen en større rolle ifølge norske og særlig svenske lover, og særlig i forbindelse med drap.

Frostatingsloven fra midten av 1200-tallet har flest kjønns spesifikke bestemmelser om vold. En gift kvinne skulle bare betale halv kompensasjon hvis hun slo en annen kvinne, sammenlignet med hvis hun hadde slått en mann. Til sammenligning skulle en mann betale den samme kompensasjonen om han slo en mann eller kvinne, og det samme var tilfellet med ugifte kvinner og enker. I begge tilfeller understrekes det at boten skulle tas av hennes eget gods og ikke av felleseiet.²¹ Bestemmelsen er interessant, både fordi kvinnens individuelle skyld fremheves ved at boten ikke skulle dekkes av fellesskapet, og fordi regelen gir et inntrykk av at vold mellom kvinner ikke ble sett som en like stor krenkelse som vold utført av en kvinne mot en mann, noe som kunne krenke den mannlige æren. Den kvinnelige ære kunne ikke krenkes på samme måte, hvis det var en mann som slo henne, med mindre det var tale om ektemannen. Vi kan likevel spekulere i om denne regelen fungerte mer som signallovgivning rundt hierarkiet mellom kjønnene, enn at bestemmelsen ble anvendt i praksis: For hvis det var så vanærende for en mann å bli slått av en kvinne, hvem ville la det bli offentlig kjent på tinget? Også i Gulatingsloven møter vi kvinner som sloss.²² Der slås det samme fast som i byloven, at kvinner som sloss, selv skulle ha bøtene og ingen andre, noe som også minner om danske bestemmelser.

Etter Gulatingsloven hadde en kvinne skilsmissegrunn dersom ektemannen slo henne tre ganger offentlig, og han skulle gi bot for hvert slag.²³ I Frostatingsloven var det også en interessant regel om vold mellom ektefeller: I situasjoner der en mann utøvde vold mot sin kone og andre visste om det, og hun i avmakt eller sinne skadet ham, måtte hun forlate landet hvis erkebiskopen eller saken krevde det.²⁴ Det ble ikke foreskrevet en bot eller gitt forklaring på hva som lå i at «omstenda i saka tilseier» det.²⁵ Det er nærliggende å forstå bestemmelsen som at landflyktigheten var en måte å beskytte kvinnen mot hevn mens saken ble utredet, og at det kan leses mellom linjene at mannens vold var en formildende omstendighet for hennes handlinger. Det ble overlatt til biskopens skjønn hvorvidt hun slapp med en symbolsk pengebot eller fikk en kirkebot. De kjønns spesifikke voldsbestemmelsene fra landskapslovene ble ikke overført til Lands- og Byloven på 1270-tallet. Det tyder på at de avspeilet en eldre rettskultur, der kjønn og ekteskapelig status avgjorde bøtenes størrelse.

Drap

Når det gjelder drap, skilte de fleste nordiske lovene mellom drap som kunne straffes med kompensasjon til den dreptes slektninger, og drap som ikke kunne kompenseres økonomisk. Sanksjonene avhang av forholdene drapet ble begått under.²⁶ Ved alminnelige drap

20. Grá. II-316.

21. F IX-38.

22. G-190. Bestemmelsen kan leses slik at hvis kvinner sloss, så skal de bøte det samme til hverandre, altså at de to bøtene opphever hverandre.

23. G-54.

24. F IV-35.

25. *Frostatingslova* 1994: 68.

26. *Orbodemål* (dansk), *óbótamál* og *níðingsverk* (norsk og islandsk) og *edsörebrud* (svensk) var betegnelser for gjerninger hvor freden var brutt og det alminnelige straffesystemet derfor ikke var tilstrekkelig. I Sverige var *edsöret* kjønnen, siden bare menn kunne bryte *edsöret*, som var en betegnelse for deres troskap mot kongen. Om *edsöret*, se Korpiola 2001a: 35–51; Hemmer 1928: 269–286. I stedet ble det i Sverige utviklet særegne *höjmødemål*, som også var ekstra alvorlige forbrytelser.

som ikke brøt freden, var det snakk om bøtebetaling, manneboten, som enten skulle betales av hele slekten sammen med drapsmannen eller av drapsmannen alene. Ved kollektiv mannebotsbetaling opptrådte slekten som rettssubjekt overfor tredjemann – den dreptes slekt og eventuelt også myndighetene, mens det ved individuell betaling var kun drapsmannen som var rettssubjektet. I spenningsfeltet mellom det individuelle og det kollektive ansvaret, opptrer kjønn som en faktor flere steder, da individuelt ansvar i videste utstrekning betød at kvinnen selv var strafferettslig og økonomisk ansvarlig for sine handlinger.

I de danske reglene var mannebotsbetalingen hovedregelen i hele middelalderen, og her var bestemmelsene kjønnsnøytrale. Helle Vogt har argumentert for at selv om drapsmannens individuelle ansvar økte i lovgivningen, ble slektens kollektive ansvar de facto bevart.²⁷ De svenske lovene inneholdt, som de danske, regler om hvordan og av hvem manneboten skulle betales. Mannebotsbestemmelsene kan deles i to kategorier. I Västgötaland, med de eldste overleverte lovene datert til 1220-tallet, svarte slekten kollektivt for betalingen. En slik ordning fantes også i de norske og danske landskapslovene. I svealovene fra slutten av 1200-tallet hersket derimot et motsatt prinsipp: Slektningene hadde ingen forpliktelser sammen med drapsmannen. Det kollektive elementet gjør at vi i Västgöta-loven ser at kjønn spilte en rolle for mannebotsbetalingen. I både den eldre versjonen av Västgöta-loven og i den yngre versjonen fra 1280-tallet var reglen at hvis en kvinne drepte, skulle hennes nærmeste mannlige slektning bøte eller gå i fredløshet for henne.²⁸ Den yngre loven forklarte hvorfor loven la en slik løsning til grunn. Det var nemlig kvinnens bror som mottok den såkalte *vängåva* (*vingiæf*), en gave gitt av brudgommen til brudens nærmeste slektninger ved inngåelsen av et festemål, fordi broren risikerte å skulle bøte for sin søster eller sin mor. Det var altså kun kvinnens blodsbeslektede som bar ansvaret for hennes handlinger, mens en eventuell ekte-mann ikke hadde noe ansvar. Dette kan bare forstås som et eksempel på at familiens forventede kontroll over sine medlemmer ble regnet som sterkere enn ekteskapsbåndet.

Kvinnens manglende mulighet til å gjøres fredløse er meget interessant, fordi det på den ene siden ga kvinnen en beskyttelse mot å bli jaget vekk fra lokalsamfunnet, mens det på den andre siden viser at kvinner ikke ble sett på som fullverdige rettslige individer. Man kunne ikke akseptere at kvinner skulle leve alene som fredløse, kanskje fordi det ikke ble ansett som passende at kvinner reiste på egen hånd uten en mannlig verge. Endelig stod selve fredløshetsbegrepet i motstrid til idéen om kvinnefred, altså at en kvinne ikke skulle antastes. Dette mønsteret finner vi ikke igjen i de yngre svealovene. Derfor er det også interessant at det ikke var et problem å gjøre en kvinne fredløs på Island og i Danmark, hvor menn og kvinner var strafferettslig likestilt. Det var heller ingen forpliktelse for vergen å sørge for at kvinnen kom seg sikkert ut av landet. Hun var bokstavelig talt fredløs. På Island var fredløshet foreskrevet som straff for drap.²⁹ I Danmark var fredløshet konsekvensen hvis drapsmannen – uansett kjønn – ikke kunne betale bøter og kompensasjon.

De norske lovene fulgte den samme utviklingen som de svenske. Også her ble det personlige ansvaret større i de yngre enn i de eldre lovene. Den norske utviklingen var mer radikal, ettersom slektens andel i mannebotsbetaling ble helt avskaffet ved et riksmøte i Bergen under regjeringen til Magnus Lagabøte i 1271.³⁰ Forskjellen mellom sanksjonene for

27. Vogt 2005: 157–185.

28. VgL I, Om mandræb 5.2 og VgL II, Dråparebalken 11. For Östgöta-loven (ÖgL), se Ekholst 2009: 160–161.

29. Grá II-318.

30. Det første skritt i denne retningen var allerede tatt i 1260, da Håkon Håkonsson utstedte en forordning for Frostaoområdet, hvor kollektivt ansvar ble redusert og drapsmannens bidrag økt. I Håkon Håkonssons forordning var utgangspunktet at drapsmannen selv skulle bøte, men var han ikke i landet, skulle slektningene hans betale halve boten, fordelt slik at morssiden og farssiden ytte en fjerdedel hver. F Innledning, 3-6. Se også Imsen 2009: 194–195.

kvinnelige og mannlige drapsmenn var deretter ubetydelig. Ifølge den amerikanske retts-historikeren William Ian Miller var kvinner ikke passende mål for blodhevn i det norrøne samfunnet,³¹ men for sine egne handlinger var de likevel underlagt hevnretten etter lovene. Slik var det også i Frostatingsloven, selv om hevnen ikke ble utløst dersom kvinnen ble grepet i handlingen. Hevndrap på kvinner var bare tillatt hvis hun ikke hadde reist i landflyktighet – innen fem døgn etter drapet på sommerstid, et halvt år på vinterstid.³² Dette må sees på som en understrekning av at kvinner ikke var unntatt fra hevn. Etter Gulatingsloven ble en kvinnelig drapsmann fredløs, og hennes familie ble pålagt å føre henne i landflyktighet.³³ Bestemmelsene i de to lovene viser at kvinner heller ikke i Norge var unntatt ansvar for sine handlinger. Samtidig nøt kvinner begge steder økt beskyttelse. I den ene loven var de vernet mot øyeblikkelig hevn, og i den andre loven hadde kvinnene rett på familiens hjelp til å unngå en ensom, anstrengende og farefull reise.

Det er ingen tvil om at Västgötalovens bestemmelser var et produkt av kvinners generelle rettsstilling: Den nærmeste slektningen hadde et omfattende ansvar for kvinnens handlinger, og kvinnen var normalt alltid underlagt en mannlig verge. Kvinners generelle rettslige stilling i samfunnet kan likevel ikke være hele forklaringen, siden det ikke var en grunnleggende forskjell i kvinnes rettsstilling mellom Västgötaloven og Upplandsloven fra 1296, eller i resten av Norden for den saks skyld. Derfor er det kanskje mer konstruktivt å se på sammenhengen mellom kvinnelige drapsmenns ansvar og kvinnes mulighet til å arve, og dermed til å komme i besittelse av en formue som ga dem mulighet til å betale mannebot. Ifølge Frostatings- og Gulatingslovens prinsipper fra tidlig på 1200-tallet hadde døtre ikke arverett etter sine foreldre hvis det også fantes sønner, og straffen for drap begått av kvinner var fredløshet og ikke bøter. I den senere Magnus Lagabøtes Landslov fra 1274, hvor døtre fikk rett til å arve sammen med sønner, opptrer ikke de spesielle fredløshetsreglene for kvinner.³⁴ Omvendt ser vi at døtres rett til å arve sammen med sine brødre ble innført i Götalandene en gang i årtiene etter midten av 1200-tallet,³⁵ noe som gjør det sannsynlig at fredløshetsreglene i Västgötalovene var en rest av gammel praksis.

I Upplandsloven, de danske lovene og Landsloven hadde alle kvinner derimot rett til arv etter foreldre, hvilket betyr at de teoretisk sett også hadde økonomisk mulighet til å betale mannebot og dermed ta ansvar for sine handlinger. Et annet viktig element er at det ikke bare var eiendomsretten som ble individualisert, men også straffeansvaret. I norske og svenske lover, hvor vi kan se en utvikling mellom eldre og yngre lover i hvilken straff kvinner fikk, rammet straffen også henne personlig, og ikke som tidligere mannen, faren eller vergen. Kvinners individuelle skyld ble i tillegg fremhevet. At svenske kvinner ikke kunne dømmes til fredløshet, er kanskje også forklaringen på at kompensasjonen for å drepe en kvinne var dobbelt så stor som for å drepe en mann. Var kvinnen gravid, ble boten hele to og en halv gang høyere.³⁶

31. Miller 1990: 207–209.

32. F IV-33: 168. Femdagsfristen gjenfinnes også i EbKr, hvor kvinner som var funnet skyldige i trolldom, skulle føres ut av landet innen fem dager, og ellers kunne hun drepes av «den som fanger henne», EbKr I, 16. Om *fimtargrið* (femdagsfristen), se Hertzberg, NgLV: 188–189. Femdagerstradisjonen, *fimt*, kan ifølge Hertzberg ha hatt opphav i den tidliggermanske uken. Se også Sunde & Mundal 2018.

33. G-159.

34. De er antagelig bortfalt, men det kan ikke avvises at de gamle lovbestemmelsene fremdeles var gjeldende. Om gammel og ny rett, se Mundals bidrag i dette nummeret.

35. Vogt 2005: 195–196; *Erikskrönikan* 1986.

36. SvBj-14.18; ÖgL, Edsörebalken 33; UL, Mb-11.6.

Barnedrap er nevnt i flere lover, men angår normalt begge foreldrene, og det skjernes ikke mellom kjønn i straffene. I Borgartings eldre kristenrett er det likevel et unntak. Hvis en kvinne kvalte barnet sitt, skulle det vurderes om hun var vanvittig i gjerningsøyeblikket. Fenomenet fødselsdepresjoner var kanskje kjent på 1200-tallet.³⁷ Hvis hun var tilregnelig, skulle hennes eiendeler konfiskeres, og hun skulle forvises til et hedensk land, som trolig var en betegnelse for samiske eller finske områder. Var kvinnen derimot ikke tilregnelig i gjerningsøyeblikket, var straffen betydelig mildere. Hun skulle skrive, og antagelig gjøre kirkebot, noe som betyr at saken ikke var et verdslig anliggende.

Å drepe sin ektefelle var, som barnedrap, også trukket frem som en særlig grov forbrytelse i mange av de nordiske lovene. I de svenske lovene utløste den type drap en særlig hard dødsstraff. I Norge ser vi imidlertid en utvikling fra at bare kvinnens drap på ektemannen ble trukket frem, til at begge parter ble straffet like hardt. I Frostatingsloven ble straffen for en kone som drepte mannen sin, overlatt til hans slektninger.³⁸ De kunne gjennom hevnretten skamfere eller ganske enkelt drepe henne, uten at hennes slektninger kunne gjøre noe. Hvilken rett eventuelle barn hadde til å forhindre gjerningen, ble ikke presisert, trolig helt bevisst. I Landsloven hadde hevnretten forsvunnet, og bestemmelsen var ikke lenger kjønnsspesifikk, men lik for begge ektefeller. Drepte man sin ektefelle, ble man en ubotemann, altså fredløs. Handlingen var også et nidingsverk, slik at den skyldige mistet «land og løsøre».³⁹

Västgötalovene inneholder ikke kjønnsspesifikke straffer for drap, mens nesten alle de øvrige svenske lovene fra 1200-tallet skjelnet mellom hvilke drap som kunne sones med kompensasjon, og hvilke som ga dødsstraff. Dødsstraff var som regel kjønnset, men hang også sammen med hvem offeret var, og varierte fra lov til lov. Hovedregelen var at kvinner skulle steines, mens menn skulle steiles, som vil si at kroppen skulle parteres og legges på et hjul og hodet settes på en stang etter henrettelsen.⁴⁰ Det eldste stedet disse straffene finnes, er i den svenske Bjarkøyretten, hvor mord, altså skjulte, æreløse drap som drapsmannen ikke vedkjente seg, skulle utløse en slik straff.⁴¹ I Upplandsloven var det mer utførlig forklart hvilke drap som førte til kvalifisert, kjønnset dødsstraff, men straffen var den samme. Drap på ektefelle uansett kjønn skulle straffes med steining. Imidlertid kunne mannen, hvis han selv iverksatte drapet, slippe dødsstraff ved å betale en ekstra kompensasjon og dra på pilegrimsferd for å gjøre kirkebot. Bare i situasjoner der ektemannen hadde planlagt at en annen skulle drepe hustruen, skulle ektemannen steiles.⁴² Denne nyansen skyldes kanskje at man mente at egenhendig drap kunne skyldes affekt, mens det ikke var noen formildende omstendigheter ved et planlagt drap. I så fall burde straffen også ha vært mildere for hustruer som drepte i affekt, men noe slikt finner vi ikke.

Forgiftning var en særlig alvorlig forbrytelse ifølge middelalderlovene, som her følger romerrettslige prinsipper. Forgiftning befant seg i gråsonen mellom trolldom og drap, slik det ifølge den amerikanske religionshistorikeren James B. Rives også ble kategorisert i romersk lovgivning.⁴³ Etter den svenske Bjarkøyretten kvalifiserte det å forgifte noen til

37. EbKr I 3.

38. F IV-35.

39. LL IV-3.5, dette gjentas også i Retterbøtene i LL.

40. Det er uklart hvordan straffen skulle utføres. I tidlig moderne tid kunne hjul og steile både være som beskrevet i teksten, eller lemmene ble knust med et hjul, mens forbryteren stadig var i live.

41. SvBj-36.

42. UL, Mb-13 og 14.

43. Se f.eks. Rives 2003: 313–339, særskilt 318–322, 329. Jamfør Hemmer 1928: 51–59.

straffen brenning, som var en straff som gjaldt for både menn og kvinner.⁴⁴ Upplandsloven forutsatte likevel at en kvinne var forbryteren i saker der noen var skadet med gift eller tryllemiddel.⁴⁵ Lovteksten bruker begrepet «forgjøring», som er et begrep med flere betydninger. Å forgjøre noen kan være både å drepe, fortære eller forhekse dem.⁴⁶ Den eldre og den yngre Västgöta-loven har regler om kvinner som forgjør sine ofre, men det er uklart hva som konkret ligger i handlingen. I alle tilfeller ble kvinnene dømt fredløse.⁴⁷ En mor som forgjorde sitt stebarn for at eget barn skulle arve, skulle også dømmes utleg.⁴⁸ I Eidsivatingsloven ble også legekunst satt i sammenheng med trolldom, da en kvinne kunne anklages for å fare med *lyf*, som kan bety både legemidler og tryllemidler.⁴⁹ Dette var tremarksmål, altså en gjerning som ga bot på tre mark. Loven presiserte likevel at hvis hun ikke hadde gods nok, kunne «den som vil ta det som er og bruke det. Men hvis ingen vil bruke det, så skal hun fare utleg».⁵⁰ Kvinners eventuelle medisinske evner kunne derfor også bli brukt mot henne og gjøre henne mistenkt for trolldomsutøvelse.

Brudd på formelle normer for seksualmoral

På lovområdet knyttet til seksualmoral ble menn og kvinner rettslig forskjellsbehandlet innenfor hele det nordiske området, selv om det også her er betydelige ulikheter mellom lovområdene. Straffereaksjonene overfor kvinner og menn må forstås på bakgrunn av gammel nordisk lovtradisjon, og på bakgrunn av at kanonisk rett fikk sterkere, og raskere, gjennomslag i visse nordiske lovområder.

Vi behandler først leiermål, forstått som ekteskapeleg samliv uten formell inngåelse av ekteskap, og deretter hor, her forstått som utroskap hos gifte personer. På begge områdene finnes eksempler på ulike straffer for kvinner og menn, eller at kvinnene ble utsatt for en straffelignende forskjellsbehandling. Om leiermål var en forbrytelse mot lov eller rettspraksis før kirken så på dette som et brudd mot kirkens lover, er avhengig av synet på lange frilleforhold. I visse norske og danske lover kunne kvinnens status forvandles fra frille til frue.⁵¹ På Island tillot Grágás at man kjøpte seg friller for å tilfredsstille «sin kroppslige lyst».⁵² Det er likevel regler som kom til i kristen tid, og det sier derfor ikke nødvendigvis noe om den førkristne rettstilstanden.

Leiermål

Nordiske språk har ulike ord for leiermål i middelalderen: *legorð* (No. & Is.), *lønleje* (Da.) og *löskalægghi* eller *lönskalæghe* (Sv.).⁵³ Den norske og islandske termen *legorð* brukes i vid be-

44. SvBj-36.1: 132.

45. UL, Mb-9.

46. <https://naob.no/ordbok/forgjore>.

47. VgL I, Sm-8 (63) / VgL II, F-12 (244) kvinne forgjør en mann (fredløshet = «hon skall hava fred en dag och en natt till skogen, sedan döma henne ogill och dräpa henne dätter»).

48. VgL I, Ärvdabalken (Ärfþæ Balkær) [heretter Ä]-15: 78.

49. EeKr, I, 45.4-5. *Lyf* kunne også bety amuletter og ting med magiske egenskaper, se Weiser-Aadall 1982: 1-3.

50. «Pa take huæer er uill oc fenyte ser. En ef ængi uil ser fenyta. Pa fare hon utlæg», *De eldste østlandske kristenrettene* 2008: 48-49.

51. G-125: En frille som hadde bodd åpenlyst med en mann i 20 vintre, fikk status som ektebone, og eventuelle barn rett på arv. I JL var grensen tre år. Se Dübeck 1992: 315-322.

52. Grá. Ia-112, «til lekams lyst» (*til carnaðar sér*). Se også Auður Magnúsdóttir 2001.

53. I det norske og islandske lovspråket brukes termen *legorð* om alle «ulovlige» samleier, og i lovene er forhold der en mann dreper den mannen som han overrasker sammen med sin kone eller en annen kvinneleg slektning eller inngift (oftest en gruppe på sju kvinner), konsekvent omtalt som *legorð*-saker (Eldre G-32; F V-46; Járnsíða, i NgL I kalt Hákonarbók, 6; LL I-8). Se også Grá Ia-90, II-293, III, s. 431. I ordregisteret til *Grágás* 1883/1973: 637 gir

tydning og omfatter leiermål, hor og voldtekt, men det går frem av ulike straffer og bøtesatser at det i praksis ble skilt mellom forbrytelsene.⁵⁴ I motsetning til norske og islandske lover dekker betegnelsene for leiermål i danske og svenske lover bare forhold der en ugift kvinne inngikk en frivillig seksuell forbindelse.⁵⁵

Siden leiermål var en alvorlig ærekrenkelse for kvinnens mannlige slektninger, kunne straffen være streng for mannen.⁵⁶ Men om mannen hadde høy status i samfunnet, og kvinnens status var lav, var det lite trolig at en leiermålssak ville komme til doms eller at noen ville ta hevn. Grunnen kunne være at kvinnens familie ikke følte seg krenket, eller at de ikke hadde mulighet til å vinne frem med sin sak.

Når leiermål ble straffet, varierte straffen ut fra situasjon og kvinnens status. En mann kunne ifølge norske landskapslover og den islandske Grágás fritt drepe en mann som ble tatt på fersk gjerning i sengen med hans kone, datter eller bestemte kvinnelege slektninger, både blodsslektninger og inngifte.⁵⁷ Slike drap var betraktet som hevn for ærekrenkelse, og prinsippet var utbredt også i romerretten og europeiske lover fra tidlig middelalder.⁵⁸ Etter norsk lov måtte hevnen utføres straks, ellers ble leiermålet en sak som måtte dømmes etter lovene, der straffen var bøter. Etter islandsk lov ville hevneretten gjelde til neste allting.⁵⁹ Danske og svenske lover inneholder derimot ikke hevnerett for leiermål. Den normale straffen for leiermål i hele Norden var uansett bøter, og bøkene gikk til kvinnens ektemann eller mannlige slektninger, eventuelt til eieren om kvinnen var ufri. Bøkene varierer noe fra lovområde til lovområde, men lå normalt mellom seks og tolv mark hvis det var snakk om leiermål med en fri kvinne.⁶⁰ Boten for leiermål med en trellkvinne i norske og islandske lover var tre mark. Det virker som en høy sum, men her har vi kanskje en parallell til den strenge straffen for tyveri (se nedenfor). Trellkvinner var eiendom, og å forgripe seg på annen manns eiendom var en svært alvorlig forbrytelse i det nordiske middelaldersamfunnet.

De fleste nordiske lovene er tause om kvinnens straff i *legorð*-saker. Kvinnens handlinger kunne utsette både henne selv og hennes familie for skam, eller æremink hvis hun innledet

---

Finsen følgende forklaring av *legorð*: «det av en Mand begaaede Leiermaal (til hvis Begreb iøvrigt ikke fordredes Besvangrelse) være seg med ugift eller gift Kvinde ...» Etter islandsk lov hører også samleie i for nære ledd og samleie med en nonne inn under *legorð*-saker (Grá Ib-158). I danske lover finnes termen *lønleje* for leiermål (JL II-18), men oftest er forholdet beskrevet med verbale uttrykk, for eksempel *Um nokær konæ latær liggi hos sic* (EsL 3-38). I svenske lover er termen for leiermål *löskalægghi* eller *lönskalæghe*. Se Juul mfl. 1965.

54. Se Ljungqvist 2015: 431–447.

55. Unntatt i den senere Hälsingelagen, som ikke egentlig skiller mellom leiermål og hor. Se Juul mfl. 1965: 474.

56. Etter islandske lover i fristatstiden kunne leiermål straffes med fredløshet (*skóggangr*), til og med leiermål med en løysingskvinne, om hun hadde en fri sønn. Var kvinnen skyldtrell eller trellkvinne (*ambátt*), kunne leiermålet straffes med *ffjörbaugsgarðr* (den mindre fredløshet), som ga den fredløse et geografisk avgrenset fristed eller tre års utlegd (Grá Ib, 48 og 52).

57. G-160; F IV-39, F V-46.

58. Tveit 2017: 211, 216, 225 og 248.

59. Grá II-293.

60. Etter EbKr II 12 vil boten for leiermål med en gift kvinne være tolv mark, som fordeles med seks til ektemannen, tre til far og tre til sønn. Etter et manuskript av F (NgL II, s. 505) og NoBj-122 skal ektemannen ha tredobbel *réttir* (G-51; G-197; G-198; LL V-5). Etter islandske lover kom bot i tillegg til fredløshet dersom saken kom til doms. Størrelsen på boten ville normalt være den personlige *réttir* som for frie mennesker var seks mark. For en trellkvinne ville boten være det halve (Grá Ib, s. 242) og ble utbetalt til eieren. Etter VgL (Till. 12) var bøter for leiermål med en innfødt kvinne seks mark, med friggitt tolv øre, og med slavekvinne seks øre. I UL Å-22 fire og en halv mark om kvinnen var fri eller ufri. Ifølge GL-20.15 kunne mannen holdes ansvarlig i tre dager. Danske lover inneholder relativt få bestemmelser om leiermål, men bøkene synes å ligge på samme nivå som i de norske. Etter JL 2-18 kunne slektningene til en kvinne (gift eller ugift) reise sak mot elskerens, boten var på ni mark. Etter SS, § 11 kan vergen velge mellom hevn og bøter. Etter SKL-224 er boten to øre for leiermål med en annen manns tjenestekvinne, etter VsL I-15 seks mark for leiermål med ugift kvinne, og etter Trelleretten i VsL fra 1240-tallet er boten seks øre for leiermål med en trellkvinne som ikke lenger gjør trellearbeid.

et forhold uten å ha fulgt rett prosedyre. For mannens slekt førte det ikke til vanære om han innledet et seksuelt forhold til en kvinne, selv om det var i strid med loven. Dette må blant annet sees i lys av sosiale skillelinjer i samfunnet. Seksuelle forhold mellom høyættede menn og lavættede kvinner (friller) var vanlige, mens det motsatte var tabu og en sosial degradering både av kvinnen og hennes familie. Bortsett fra i de lavere lag av samfunnet representerte en ung kvinne en potensiell verdi for slekten.⁶¹ Hun kunne brukes til å skaffe nyttige ekteskapsallianser med andre slekter. Denne typen bekymring for sosial degradering viser seg tydeligst i islandske og norske lover.

Norske og islandske lover krever også at kvinnen som handlet i strid med sin egen familie og samfunnets normer, skulle straffes. Ifølge Gulatingsloven fikk en ættboren kvinne som lå med en trell en bot på tre mark eller tvangsarbeid i kongsgarden.⁶² Etter den norske Bjarkøyretten fra slutten av 1100-tallet hadde en ættboren kvinne som begikk leiermål, forbrutt seg mot kongen.⁶³ Kongens ombudsmann skulle tilby frendene å løse henne ut, men om ingen ville, kunne hun selges som gjeldstrell innenlands. En kvinne som var skyldtrell og som lå med en trell, skulle først betale skylden, og deretter skulle hun betale bot for leiermålet til kongens årmann.⁶⁴ En frigitt kvinne som lå med en trell, gikk derimot tilbake til trelldommen. Etter islandsk lov kunne den mannen som hadde rett til å føre saker for en kvinne, også kreve henne for 48 ører om hun hadde ligget med en mann.⁶⁵ En kvinne som var tatt tre ganger i *legorð* kunne fritt kalles «hore» ifølge den norske Bjarkøyretten, noe som kan tolkes som en skamstraff.⁶⁶ Upplandsloven hadde en lignende bestemmelse: Maksimalt tre ganger kunne det kreves leiermålsbøter for samme kvinne,⁶⁷ mens etter Jyske Lov kunne vergen bare motta bot for leiermål én gang for en kvinne.⁶⁸ Hadde hun begått flere, ble hun ansett som løsaktig. Boten skulle ikke gå til kvinnen selv, men til hennes verge, fordi, som erkebiskop Anders Sunesen forklarer i sin parafrase over Skånske Lov:

Når ugift kvinde indvilger i at blive beligget, da skal en bod [...] tilkomme, ikke hende, som fortjener hug og ikke gave, for at hun ikke skal drage fordel af sin brøde, men alene den, som efter loven er hendes nærmeste værge, navnlig med hensyn til at bortgifte hende, og hvis ære er krænket ved det, der er overgået hendes person.⁶⁹

Ifølge Upplandsloven kunne unge kvinner som gjorde seg skyldig i leiermål uten sine foreldres samtykke, også gjøres arveløse.⁷⁰ Det tyder på at foreldrene kunne gi sitt bifall ut fra familiens interesse.

Eksemplene viser at i leiermålssaker var ikke kvinnen alltid rettsobjektet, hun kunne også være et rettssubjekt som måtte ta ansvar for egne handlinger. Vi ser også at ikke alle leiermålssaker tilhørte privatretten alene. Der kongen, og senere kirken, krevde bøter, falt sakene også inn under offentlig rett.

61. Jochens 1995: 30–31.

62. G-198.

63. NoBj-126.

64. G-71. En skyldtrell hadde gitt seg i trelldom fordi hun ikke kunne betale sin skyld.

65. Grá II-156.

66. NoBj-126.

67. UL, Å-22.

68. JL 2-18.

69. Art. 129, DgL, I.2.

70. F.eks. UL, Å-1.2. Ifølge Magnus Erikssons retterbot fra Skara (28 januar 1335) kunne jomfruer som giftet seg utan «faderns ja» gjøres arveløse av både far og mor (*DS IV*, nr. 3106, 408). Senere ble denne normen inkludert i Magnus Erikssons landslov.

Hor

En analyse av den eldre nordiske lovgivningen viser tydelig at hor var en kjønnet forbrytelse. Det ble først og fremst ansett som en forbrytelse som den gifte kvinnen (og hennes elsker) begikk mot ektemannen. Historikere, for eksempel Jenny Jochens, vil hevde at formålet med å fastsette utenomekteskapelig sex som forbrytelse var å sikre at kvinnens seksualitet – og dermed potensiell graviditet – forble eksklusivt under ektemannens kontroll.⁷¹ En gift mann kunne ha egne trellekvinner som friller, men likevel ikke krenke sin kones rolle i husholdet gjennom å jage henne bort uten grunn, eller sette en annen kvinne i hennes plass.⁷² Det faktum at det var akseptert at mannen hadde flere seksualpartnere, har trolig sammenheng med at flerkoneri var praktisert i det førkristne Norden.

Senere ble hor delvis en offentlig forbrytelse regulert av kirkelig lovgivning, selv om mange lover begrenset kirkens, byens eller kongemaktens muligheter til å anklage noens ektefelle for ekteskapsbrudd.⁷³ I visse lover ble ektemannens rett til selvtekt dempet ved at drap av horparet, eller bare horkarlen, ble erstattet med retten til å kreve fredløshet, dødsstraff eller bøter, og sentralmaktens representanter overtok gradvis ansvaret for å iverksette dommen. I bylovene finnes også skamstraffer for hor. Etter påvirkning fra kanonisk rett ble menns og kvinners hor på noen måter mer likebehandlet. Et klart tegn på å kvinner ble tillagt samme individuelle ansvar for sine forseelser som menn, er at noen av de nordiske kristenrettene har lik straff for begge kjønn. Borgartings eldre kristenrett har tre marks bøter for både menn og kvinner som hadde begått hor.⁷⁴ Frostatingslovens kristendomsbolk går enda lenger i retning av å sidestille menn og kvinner i og med at den utro ektemannen må betale tre mark i bot til sin kone hver gang han er utro.⁷⁵ Kvinnens bøter skulle tas av hennes egne midler, ikke fra mannens eiendom.⁷⁶ Kvinnen kunne også miste eiendommen hun hadde fått gjennom ekteskapet. Flere nordiske lover skiller mellom enkelt hor (en gift og en ugift partner) og dobbelt hor (begge gifte). Mia Korpiola argumenterer på grunnlag av svenske kirkebolker som har dette skillet, for at forbrytelser og straffer ble omformulert og revidert under innflytelse av den katolske kirkens bøtesystem.⁷⁷

Når det gjelder straffelignende forskjellsbehandling er nordiske lover i perioden etter at skilsmisse ble forbudt, enige om at en kvinne som var funnet skyldig i hor, skulle rammes økonomisk. Ettersom verdslige lover generelt opprettholdt en dobbeltmoral til fordel for menn, mistet troløse kvinner oftest helt eller delvis de rettighetene de fikk gjennom giftermålet. Man kan finne paralleller til slike sanksjoner i germanske lover fra tidlig middelalder.⁷⁸ I Danmark tapte horkvinnen sin del i felaget. I både Slesvigs bylov fra begynnelsen av 1200-tallet og Flensborgs bylov (1284) mistet den gifte horkvinnen sin hovedlodd i boet eller felaget til mannen.⁷⁹ Landskapslovene fra Skåne og Sjælland tillot likeledes ektemannen å administrere hennes arvede eiendom og jord.⁸⁰ I norsk rett var sanksjonene avhengig av

71. Jochens 1995: 32–33.

72. G-25 inneholdt forbud mot at han hadde frille i samme hus som konen.

73. Se f.eks. Korpiola 2014: 223–261.

74. EbKr I 17.

75. F XI-13. Se også NoBj-67.

76. F III-5, III-7, 149–150.

77. VgL I, Kyrkobalken [heretter Kb] 58; UL, Kb-15.3: I VgL var bot for enkelt hor tolv ører, og tre mark for dobbelt hor, mens ifølge UL skulle de i begge tilfeller betale tre mark hver, Ekholst 2009: 228–229. Se også Korpiola 2005: 102–117; Brundage 1987: 305.

78. *Forum judicum* III.XII: 99. Den langobardiske Grimwalds lov sa at en kvinne som flyttet til en manns hus vitende om at han var gift, mistet eiendommen, halvparten til kongen, halvparten til den forulempede kvinnens slekt, Grimwald 8, i *The Lombard Laws* 1973: 134–135.

79. SS-20, 7; FS-23, 99: FS ga likevel hennes hovedlodd til byherren der hustruen ble tatt i akten.

80. SKL-222 lot ektemannen beholde hennes eiendom hvis han jagede henne bort. Også EsL 2.1, 74: «tha ma han

om ektefellene forsonet seg etter ugjerningen eller ikke.⁸¹ Etter islandsk lov kunne biskopen tillate kvinnen å få ut godset sitt om hun ville flytte fra mannen og han anså henne å være den uskyldige part.⁸² Men om en kvinne forlot ektemannen og ikke kom tilbake om han tilbød henne det, kunne han beslaglegge godset hennes, og forby folk å gi henne husrom eller hjelp. Da ble hun straffet både økonomisk og med sosial utestengning.⁸³ Etter de svenske lovene varierer det om kvinnen mistet all sin eiendom eller bare lotten i felles bo.⁸⁴ Kanskje for at menn ikke skulle oppmuntres til urettmessige anklager om hor, måtte mannen betale sin hustru tre mark hvis han hadde kommet med anklager som hun hadde fridd seg fra.⁸⁵

De svenske og de fleste tidlige middelalderlover fra Danmark tillot at ektemannen hadde rett til å drepe et horpar tatt i akten.⁸⁶ Ektemannen ville ikke bli rettslig straffet hvis vitner kunne bekrefte omstendighetene. De norske lovene samt Grágás, som ofte så leiermål og hor under ett, aksepterte ikke at ektemenn kunne drepe dem begge, bare mannen, om han ble tatt på fersk gjerning. Her følger skånsk og jysk rett den norske og islandske i at kvinnen ikke kunne drepes. De eneste lovene som inneholder kjønnsspesifikke skamstraffer for hor er svenske og danske bylover, samt noen svenske landskapslover. En annen vesentlig ulikhet, som følger de samme geografiske skillelinjene, er at mannen etter norske og islandske lover hadde den ovennevnte hevnetten om han fant en mann i seng, ikke bare med sin kone, men også med andre kvinnelige slektninger. Det indikerer at retten til å drepe for leiermål og hor representerte et eldre lag i lovene, eventuelt at tankegangen fra et samfunn der ætten stod sterkere, holdt seg lenger i de områder der en mann hadde rett til å ta hevn. Hevnetten i norske lover ble sterkt redusert fra midten av 1200-tallet.⁸⁷ Enkelte germanske lover hadde paragrafer om sakløst drap av kvinnelige slektninger tatt i akten.⁸⁸ Derfor antar vi at prinsippet er av gammelt opphav også i Norden.⁸⁹ På grunn av manglende kilder vet vi ikke om lignende bestemmelser som på Island og i Norge kan ha eksistert i Danmark og Sverige.

Aksepten av partnerdrap i deler av Norden kan delvis ha vært et svar på kirkens oppfatning av ekteskapet som et uoppløselig sakrament. Det er ikke umulig at drap på en utro hustru kunne virke forlokkende for ektemenn som ville gifte seg på nytt. Den katolske kirken hadde også i Norden begynt å hevde at ekteskapsbåndet ikke kunne brytes, og god-

---

hennæ ut av garthæ sciutæ i særki enæ oc mættæl. oc fa ængin pænning av alt thet ær hun a. for thu at hun hauær alt thet foræ giort with bondæn.» Dersom mannen ikke ville ta sin utro hustru tilbake, ville også alt hun eide, gå til han.

81. F XI-14: En kvinne som gjorde hor eller skilte seg «mot Guds lag», mistet både brudegave og sin tredjedel i felaget (*mundi sinum oc þriðjungsauca*). Om mannen ville ta henne tilbake, men hun vegret seg, fikk han kontroll over hennes medgift og eiendom. Var dette hennes første feilsteg og hun ville forsones, men ikke han, beholdt hun medgiften (LL V-5).
82. Grá. 1b-148–151.
83. Grá. II-156.
84. Etter begge versjonene av VgL mistet en utro kone sin del av boet om hun ble dømt for hor (VgL I, Giftermålsbalcken (*Giptar bolker*) [heretter Gb]-5.1; VgL II, Gb-5 og 6), mens etter UP mistet hun mer spesifikt morgengaven og «allt det hon fick genom giftermål» (trolig forlovelsesgaver og hennes tredjedel i boet; UL Ä-5).
85. VgL II, Gb-6.
86. SkL-217, 173–174; EsL-2.2, 75–76. Se også SS-11, 5.
87. F, revidert ca. 1260, tillot å drepe horkarlen bare om han først hadde forlikt seg med ektemannen, men deretter brutt forliket. Han var da trygdebryter (F XI-14).
88. *Forum judicum* III.IV.V; The Edict of Rothair-212, i *The Lombard Laws* 1973: 93. For den latinske versjonen, se Edictum Rothari – 643 A. D. – Edict of Rothari, www.freemasonryresearchforumqsa.com/edictus-rothari.php: *potestatem habeat eos ambos occidendi*. Etter burgundernes lov skulle mannen drepe begge eller betale kompensasjon, mens Lex Baiuvariorum bare nevnte at mannen som drepes i sengen med sin gifte elskerinne, var usaket, se Burgundiske lover-LXVIII: 12, i *The Burgundian Code* 1972: 68; Lex Baiuvariorum VIII: 1, i *Laws of the Alamans and Bavarians* 1977: 138. Se også Brundage 1987: 132.
89. Se Hemmer 1928: 342–348; Ekholst 2009: 233.

kjente nødig påfølgende ekteskap som lovlige. Pave Alexander III siterte Matt 5,32 da han skrev til den svenske kongen Knut Eriksson (reg. 1167–1195~6) i 1172, for blant annet å lære svenskene om ekteskapets uoppløselighet.⁹⁰ Ett halvt århundre senere, i år 1220, var pave Honorius III tvunget til igjen å ta opp det samme spørsmålet med biskopen av Skara.⁹¹ Dokumentet *Canones Nidrosiensis*, fra tiden etter opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros, forbyr også skilsmisse. Utviklingen kan også spores i norske kristenretter. Uansett om ektemannen valgte å ta tilbake sin utro hustru eller ikke, fikk han ikke ha en annen kvinne så lenge hun levde.⁹² Dette er også understreket i Skånske Lov: Selv om mannen jagde ut sin hustru for hor og beholdt hennes eiendom, fikk han «aldrig ta annen kona medan hon levde, ikke heller hon annan man».⁹³

Kanskje som en reaksjon mot den strengere kirkelige kontrollen over ekteskapet anerkjente to av de tre danske landskapslovene, Skånske Lov og Jyske Lov, drap på horkarlen. Ektemannen skulle da presentere det blodige sengetøyet på tinget, og to øyevitner måtte være til stede når paret ble tatt sammen. Eriks sjællandske Lov tillot imidlertid mannen å drepe sin kones elsker og også henne om han tok dem *in flagrante delicto* med vitner.⁹⁴ Et pavebrev fra Innocens III til erkebiskop Anders Sunesen i Lund år 1203 viser at vold fra bedratte ektemenn ikke bare var en teoretisk mulighet: En prest hadde fått skåret av seg nesen og også fått skadet tungen.⁹⁵ Skamferingen ble utført av mannen til en gift kvinne presten hadde et forhold til.

Høy middelalderens kanoniske rett forbød derimot å drepe ektefellen og/eller hennes elsker.⁹⁶ Danske landskapslover, samt Slesvigs og Flensborgs bylover, fritok likevel ektefellen for bøter der en horkarl døde etter skade under flukten.⁹⁷ Ribes bylov spesifiserte i stedet at mannen som med vitner tok sin hustru i horseng (*in thoro fornicacionis*), kunne drepe horkarlen eller begge.⁹⁸ Kristendommens innflytelse vises i spørsmålet om hvor den drepte horkarlen skulle begraves – i kirkegården eller utenfor – avhengig av om han hadde rukket å gjøre skriftemål før døden eller ikke.⁹⁹

Både den eldre og den yngre Västgötaloven, i tillegg til Upplandsloven, er nesten liklydende med de danske lovene. Reglene i disse lovene sa at ektemannen som tok sin kone i akten med en annen mann, fikk drepe ham eller begge, så lenge det var vitner til stede.¹⁰⁰ Upplandsloven skiller seg fra de øvrige nordiske lovene ved at den delvis likestilte ektefelle, da en gift kvinne som tok ektemannen i seng med en annen kvinne, fikk slå henne i hjel, men tydeligvis ikke sin egen mann.¹⁰¹

90. DS I 1829, nr. 41, 61. Paven poengterte at selv om man kunne forlate sin hustru på grunn av utroskap, ansås det som hor å gifte seg med en annen. Det var absolutt forbudt for en mann å ha flere koner samtidig (og for en kvinne å ha flere menn). Så lenge den utro ektefellen levde, kunne den andre ikke gifte seg på nytt.

91. DS I 1829, nr. 188, 210.

92. F III-7; EbKr I 17.2-3.

93. SkL (text 1)-221, 177; SkL (text 2)-215, 257.

94. SkL-215, 172–173; EsL-2.1. 73–74; JL-3.37, 428–429. JL har «*dynæe oc ble blothich*» mens EsL har «*bulstær oc ble...blothug*».

95. 13.11.1204, DS I, nr. 122, 155; *Diplomatarium Danicum* 1958, I: 4, nr. 95. Omstendighetene her nevnes likevel ikke, og vi vet ikke om presten ble tatt i akten med hustruen.

96. Brundage 1987: 307, 388, 462.

97. SS-19, 7; SS-21, 99. Den som ble skadet idet han ble tatt med en annens hustru «på en mistenkelig plass» (*in loco suspecto*), fikk ikke erstatning.

98. RS-13. Samme regel fanns i Visby bylov, se Hasselberg 1953: 333.

99. SkL-215–216, 172–173; JL-3.37, 428.

100. VgL I, Om mandrâp (*Afmandrâpi*)-11; VgL II, Dråparebalken (*Dræpare bolvær*)-22; UL, Ä-6.2. VgL tillot drap også om akten fant sted et annet sted, krevde bevis i form av blodige sengeklær samt sammenfiltrede lik. UL nevner bare kroppene – døde, eller døde og levende.

101. UL, Ä-6:1. Visigotisk lov hadde en lignende paragraf der den dømte horkonen ble gitt til elskerens kone slik at hun kunne «fullføre hevnen», *Forum judicum* III.IV.XII 1910: 98.

Ektemannen kunne ikke bare drepe sin kone, og la hennes elsker leve. Drap på ens ektefelle var en større synd i kirkens øyne enn drap på et ubeslektet menneske, og å tillate at kun ektefellen ble drept, ville ha åpnet for en sammensvergelse mellom ektemannen og en annen mann. Medhjelperen kunne voldta eller forføre hustruen, for deretter å bli overrasket av ektefellen og hans vitner. Hun kunne så drepes, og ektemannen fikk både hennes andel i boet og friheten til å gifte seg på nytt. Thords artikler fra ca. 1304 som kompletterer Jyske Lov, krevde at nevndemennene skulle komme til bunns i om den døde faktisk hadde blitt drept i horseng eller annetsteds.¹⁰²

Vanligere enn hevndrap var bøter, eventuelt fredløshet. Etter den islandske Grágás var straffen for samleie med en gift kvinne oftest full fredløshet eller den mindre fredløshet, i noen tilfeller bot, avhengig av om hun var fri, trell, skyldtrell eller løysing.¹⁰³ Den statusorienterte Gulatingsloven nevner ikke hor, men lister opp kompensasjon for leiermål med kvinner avhengig av deres status, mens den norske Landsloven tilkjente en ektemann som tok en annen mann hos sin hustru, bøter fra horkarlen motsvarende sin fulle mannebot.¹⁰⁴

Om paret ble tatt *in flagrante*, ga Gualoven også ektemannen valget mellom horkarlens «gods eller hans liv», som vil si livet eller 40 marks bøter, der tolv mark skulle gå «till landet», mens saksøker fikk resten.¹⁰⁵ Muligens begynte rettspraksisen i Danmark også å bli strengere, ettersom Thords artikler konstaterte at en mann som hadde ligget med en annen manns hustru, og som ble dømt for det på tinget, skulle bli «tatt og halshugget» (*capiatur et decolletur*).¹⁰⁶ Det viser at selvtektens rolle i de nordiske samfunnene hadde blitt innskrenket gjennom den økte kongelige kontrollen over domstoler og utøvende makt. I den svenske Bjarkøyretten var både horkarlens og -konens bøter også på 40 mark. Upplandsloven ga samme boten for en gift kvinne, og innførte en skamstraff bestående i lemlestelse dersom hun ikke klarte å betale bøkene: Håret hennes skulle klippes, ørene samt nesen skjæres av, og hun skulle «alltid heta stympad horkona».¹⁰⁷ En gift mann som begikk utukt med en ugift kvinne, skulle bare bøte seks mark, noe som illustrerer dobbeltmoralen bak bestemmelsene: Leiermål ble bare ansett som hor hvis en gift kvinne var involvert.¹⁰⁸

Noen nordiske bylover inneholder også skamstraffer for hor som lån fra tyske bylover.¹⁰⁹ Ifølge Lübecks byrett fra andre halvdel av 1200-talet ble en mann som ble grepet hos en annen manns hustru, dømt til å bli ledet gjennom byen etter sitt lem (*per Priapum*) av den utro hustruen.¹¹⁰ Den latinske byretten fra Ribe (1269), som dels bygger på lybsk byrett, gjentar dette nesten ordrett.¹¹¹ Den svenske Bjarkøyretten har en lignende paragraf, men har kjønnsspesifikk skamstraff for både ektmenn og kvinner tatt på fersk gjerning. Dersom en gift kvinne ikke kunne bøte, skulle hun bære «stadens mantel»,¹¹² mens horkarlen skulle

102. TA-30, 86: «*in lecto adulterii fuit interfectus uel alibi*».

103. Grá lb-156. Grágás skiller ikke klart mellom leiermål og hor, men det går frem av sammenhengen i noen tilfeller at kvinnen var gift.

104. LL IV-5, 320–321.

105. GL-21.

106. TA-60, 93.

107. SvBj-15; UL, Ä-6.

108. UL, Ä-6.

109. Lübecks lov hadde påvirket flere byer rundt Østersjøen. Se f.eks Carlsson 1934: 121–150, Hasselberg 1953: 246–247; Hedberg 1971: 89–91.

110. *Norddeutsche Stadtrechte 2: Stadtrecht von Lübeck* 1951: 955.

111. RS-27, 13: Han skulle ledes av henne langs gatene i byen etter sin penis (*per ueretrum suum*).

112. Lizzie Carlsson har notert (1934: 122-124) at dette er tolket som «stadens stenar» i forskningen, men selv argumenterer hun for at det kan ha vært en kappe laget spesielt til formålet, som også nevnes i Rigas bylov. Se også Hasselberg 1953: 248.

bli ledet gjennom byen sammen med kvinnen. Om han betalte bøter, skulle han i stedet for henne bli ledet av byens svein.¹¹³ Den yngre Västgötaloven forutsetter at når en horkvinne ble jaget ut av huset av sin mann, skulle hun ledes «över tröskeln med skuren kjortel och utan mantel».¹¹⁴ Klærne hennes skulle slik vise for alle at hun var horkvinne.

Når det gjelder reaksjonene mot hor, er det vesentlige ulikheter i de nordiske lovene. Et hovedskille går mellom norske og islandske lover på den ene siden, der horkvinnen ikke kan drepes, og de svenske og de fleste danske lover, der hun kan drepes sammen med sin elsker. Også når det gjelder skamstraff, er det ulikheter som følger de samme skillelinjer, men dette er straffer som synes å komme inn gjennom bylovene, ofte etter utenlandsk forbilde, og som kan bidra til at forskjellene mellom øst og vest i Norden fremstår som større enn de var i tidligere tider.

Tyveri

Synet på tyveri er ikke vesensforskjellig i de nordiske lovene. Tyveri var en æreløs forbrytelse på grunn av at handlingen ble begått i det skjulte. Forbrytelsen ble primært tillagt de lave-reststående i samfunnet. Straffene avspeiler dette synet. Lovene skilte mellom to til fire forskjellige kategorier av tyveri definert ut fra verdien av tyvegods. For de lavere kategoriene var straffen gjerne bot, ofte supplert med et tyvemerke som kunne variere mellom hudstryking, brennmerkning eller avskjæring av nese eller ører, mens stort tyveri eller gjentagende tyveri som hovedregel førte til dødsstraff.¹¹⁵

De fleste bestemmelsene var kjønnsnøytrale, men i noen situasjoner var straffen kjønnnet. Dette gjaldt særlig dødsstraff. Det er faktisk kun i de norske landskapslovene at kjønn spiller inn i straffen for tyveri. Frostatingsloven bestemte at en kvinne som skulle bøte for tyveri, bare betalte halvparten av hva hennes far eller ektemann ville ha betalt for en tilsvarende handling. Til gjengjeld skulle boten tas av hennes eget gods.¹¹⁶ Hvordan denne bestemmelsen skal forstås, er uklart. På den ene siden var kvinnens ansvar mindre enn mennenes, fordi hun fikk «rabatt» for sine handlinger fordi hun ikke visste bedre, på samme måte som en mindreårig. På den andre siden ble boten tatt fra kvinnens egen eiendom, noe som understreker hennes individuelle ansvar for tyveriet. Det kan være at bestemmelsen skal sees på som et tegn på at samfunnet var i en brytningstid, hvor oppmerksomheten rundt kvinners ansvar var økende, samtidig som eldre oppfatninger fremdeles gjaldt om at kvinner var underlagt vegen og ikke ble sett som fullgode juridiske subjekter.

I Gulatingsloven ser vi også glimt av en eldre rettsorden, hvor slaveriet fremdeles var en integrert del. Her ble straffen for tyveri begått av en kvinne differensiert etter hennes status, alt etter om hun var trell, frigitt eller født fri.¹¹⁷ Slavene deltes igjen inn i innenlandske, antagelig født i Norge av en trell, og utenlandske, antagelig slaver som var født i utlandet og solgt til Norge. For utenlandske slaver var straffen den samme: Stjal de, skulle de hudstrykes. Var det derimot en norskfødt eller frigitt trellkvinne, eskalerte straffen ved gjentagelse. Første gang hun stjal, fikk hun det ene øre skåret av. Ble hun tatt for tyveri igjen, røk det andre øret, og tredje gang ble nesen skåret av. Deretter sier loven lakonisk at nå kan hun stjele så mye

113. SvBj-15. Her nevnes ikke manslemmet, men Magnus Erikssons senere bylov beskrev grafisk at en snare skulle legges rundt horkarlens lem (*skap*) og ledes av stadens svein mens kvinnen skulle bære byens steiner, Konung Magnus Erikssons stadslag, Gb-10.

114. VgL II, Gb-5.

115. En oversikt over kategorier av tyveriformer og regler finnes i KLMN, bd. 19, «Tyveri», 166–182; Wennström 1936: 263–528.

116. F X-38.

117. G-259.

hun vil, og bli kaldt «stuve og nuve», et utnavn basert på det å stuve – å avkorte.¹¹⁸ Straffene gir mening når det er tale om personer på bunnen av samfunnet som ikke kunne bøte. De måtte dermed straffes på annet vis. Legemsstraff, sammen med skamelementet i vansiringen, hadde antagelig både en preventiv og en praktisk funksjon. Når man så en kvinne uten ører og nese, visste man at det var en tyv.

Manglende evne til å betale bøter kan imidlertid ikke være den eneste grunnen til skamstraffene, for hvis en fribåren kvinne stjal, skulle heller ikke hun bøte for tyveriet. I stedet skulle hun føres ut av riket, altså i fredløshet, likevel uten at noen hadde rett til å drepe henne. Lovteksten nevner ikke *hvem* som skulle sørge for at hun ble ført ut av landet, men antagelig var det de samme mannlige slektningene som hadde ansvar for en kvinnelig drapsmann. Som æreløs tyv måtte hun fjernes fra fellesskapet, men hennes status som fribåren sikret henne mot æreløse slavestraffer.

Sammenholdt med bestemmelsen i Frostatingsloven om kvinnens halve ansvar er denne bestemmelsen interessant. Hvorfor hadde ikke kvinnen eller hennes verge rett til å bøte for forbrytelsen, hvis en av dem var i besittelse av gods? Igjen er det tale om en straff som står mellom individuelt ansvar og manglende mulighet til å handle på egne vegne. Man kan altså ikke bare lese Gulatingslovens bestemmelser som at kvinner ble ansett som umyndige og mindre straffeskyldige. Det kommer tydelig frem i lovens kapittel 255, om stjålen mat servert i en husholdning og kona til mannen med høyest status i huset spiste denne maten sammen med husfolket, ble hun, og ikke de, sett som skyldige i tyveriet. Ble den stjålne maten bare spist av tjenestefolkene, så var forvalteren (bryten) skyldig. I norske landskapslover beveget den kvinnelige tyven seg altså på kanten av den mannlige verden. Som overhode for husstanden ble hun regnet som ansvarlig på vegne av husholdet, men hun hadde ikke anledning til å bøte av sitt eget på like fot med en mann. Det endret seg ved Landsloven, hvor menn og kvinner ble likestilt i straffen.

I begge versjonene av Västgötaloven er bildet et annet enn det norske. Som utgangspunkt ble menn og kvinner straffet likt for tyveri, men med den vesentlige forskjell at en mannlig tyv som stjal for en verdi av over en halv mark, endte i galgen, mens begge lovene slår fast at en kvinne ikke må «hugges» – halshugges – «eller hängas utom for trolddom».¹¹⁹ I stedet skulle kvinnens mann eller verge betale bøkene for henne, ettersom kvinnen var umyndig (*övermage*). I den eldre loven skulle hun ikke selv stå til ansvar, men i den yngre loven tas det høyde for at vergen ikke ville bøte for henne. I så tilfelle gikk ikke kvinnen fri, men måtte selv som individ stå til ansvar. Hun mistet likevel ikke livet, men ble hudstrøket og fikk skåret av ørene, og ble dermed tyvemerket. Bestemmelsen er interessant, fordi den tar for gitt at det er mannen som kunne bestemme om hun skulle bøtes for eller ikke, selv om vi må gå ut fra at mange kvinner har hatt eget gods å bøte av, særlig hvis de hadde mottatt arv eller medgift.

Det var ikke bare i Västgötaland at man ikke ville henge kvinner, men den eksplisitte motviljen mot å dømme kvinner til døden finnes ikke i de andre lovene. Ifølge Upplandsloven og den svenske Bjarkøyretten¹²⁰ var utgangspunktet at kvinner og menn skulle straffes på samme måte for tyveri, men med den forskjellen at der en mann ble hengt, skulle en kvinne begraves levende, en straff kjent fra nordtysk byrett. Samtidig kunne en gift mann få sin kone skånet fra dødsstraffen, for det understrekes at «[i]kke må man taga hustru fra bonden, om han bjuder laga bøter for henne».¹²¹ Stjal en gift kvinne, var hennes mann dermed herre over hennes liv eller død. Upplandsloven understreker videre at «en kvinna får man ej stegla

118. G-259.

119. VgI I, Tjuvabalken [heretter Tb]-3, 5 og VgI II, Tb-33.

120. SvBj-11.3 og UL, Mb-49.2.

121. VgI II, Tb-12; Ekholst 2009: 115–116.

eller hänga».¹²² Det samme finner vi i de danske byrettene for henholdsvis Tønder (1243) og Ribe (1269). Det forklares der at levende begravelse var «for den kvinnelige æres skyld».¹²³ Med andre ord anså man det som upassende at en kvinne, som ville være kledd i skjørt, skulle henge i galgen til allmenn beskuelse. Spørsmålet var altså ikke om kvinnen stod ansvarlig; hennes skyld og derfor straff var på samme nivå som mannens. Det var derimot samfunnsmoralen som krevde ulik avstraffelse. Levende begravelse ble senere, med utstedelsen av Thords artikler i 1304, gjort til straff for kvinnelige tyver i hele det jyske rettsområdet.¹²⁴

Loven viser likevel også noe som, alt etter øynene som ser, kan tolkes som pragmatisme eller nestekjærlighet. Bestemmelsen om tyveri fortsatte med å ta stilling til hva som skulle skje dersom kvinnen var gravid. Etter svensk byrett ble avrettingen utsatt til etter fødselen.¹²⁵ Thords artikler byttet ut dødsstraffen med en bestemmelse om at kvinnen fikk ørene skåret av og deretter befridd. Når gravide kvinner ikke ble henrettet, skyldes det kristen moral, men hvorfor ikke bare vente til barnet var født, og så utføre straffen? Det kan betraktes som nåde, men forklaringen kan også være langt mer pragmatisk, og har mindre med kjønn enn økonomi å gjøre. Ettersom kirken forbød henrettelse av gravide kvinner og dermed også det ufødte barnet, ville kvinnen i så fall fengsles inntil fødselen og lokalsamfunnet måtte fø og huse henne. Når barnet ble født og deretter ble morløs, stod man med et barn som også skulle pleies og føs opp. Selv om barn på et tidspunkt kunne bli en ressurs i egenskap av sin arbeidskraft, var det i sine første leveår en økonomisk byrde. Forviste man i stedet den gravide kvinnen, var man kvitt problemet. Hvordan det gikk med de to, var ikke lokalsamfunnets problem.

Tyverilovgivningen reiser flere spørsmål. Hvorfor begynte man å begrave kvinnelige tyver levende i Sverige og Vest-Danmark? Og hvis straffen var så tett sammenbundet med den kvinnelige æren, kan det også spørres hvorfor det da ikke var en praksis som ble adoptert i hele Norden?

Individualisering av straffeansvaret

I perioden før 1300 observerer vi en generell individualisering av straffeansvaret som går hånd i hånd med den allmenne tendensen i nordisk strafferett. Det individuelle ansvaret for forbrytelser og at forbryteren selv, og bare denne, svarte for sine egne overtredelser, er ansett som en av de viktigste prinsipielle trendene i høymiddelalderens strafferett.¹²⁶ Ifølge Virpi Mäkinen og Heikki Pihlajamäki hang utviklingen blant annet sammen med utviklingen av kirkens bøtesystem, den kriminelle intensjonens og skriftemålets rolle i det, samt den pønitensen alle var pliktige å gjøre for å gjøre opp for sine synder og forbrytelser.¹²⁷

Hva som foregikk i den aller eldste kristne tiden i Norden, vet vi lite om, men det må ha vært regler om ekteskap, dåp, gravlegging og lignende. I tillegg finner vi også paragrafer påvirket av kirken og kanonisk rett allerede i de eldste nordiske lovene. De eldste norske reglene er skrevet mer som en del av kristningstiden med forestillinger om hedenske tradisjoner i befolkningen og en redegjørelse for kirkens ritualer som senere ville ha vært en selvfølge, for eksempel hva man kunne spise og ikke.¹²⁸ De svenske kirkebolkene tyder på en mer etablert

122. UL, Mb-49.2.

123. «Pro honore muliebri uiua tumulabitur». Tønders bylov-52, *Danmarks gamle købstadlovgivning* 1951: 224; RS-25. Se også Ekholst 2009: 121–123, 125.

124. TA-33. Se også Hasselberg 1953: 228–230.

125. SvBj-11.4.

126. Mäkinen og Pihlajamäki 2004: 525–526, 536–537.

127. Ibid.

128. F.eks. EbKr I 5 og 6.

kirke. Det finnes ingen bevarte eksempler på partikulære kanoniske normer fra Danmark som tilsvarer de norske og islandske kristenrettene eller de svenske kirkebolkene, som var resultat av diskusjoner og kompromisser mellom kirken og verdslige aktører.

Den eldre lovgivningen speilet forholdet mellom ætt og individ. Gjennom vår tidsperiode endres dette forholdet. Slekten stod kollektivt ansvarlig sammen med individet, som førte til at ættemedlemmer kunne bli rammet av hevn, og måtte være med å betale bøter. Dette varte frem til at straffansvaret generelt ble individualisert. Vi ser det i den norske lovgivingen fra og med revideringen av Frostatingsloven rundt 1260. Kollektivt straffeansvar ble i prinsippet borte med Landsloven. I Sverige hadde svealovene allerede gjort kvinner ansvarlige for egne, spesielt alvorlige lovbrudd. Frem til opphevelsen av husholdet (*fælliget*) som formuefelleskap i Danmark, skulle husholdet kollektivt bidra til drapsmannens del av manneboten.¹²⁹ Det danske eksemplet viser at utviklingen hverken var konstant eller lineær.

Ifølge kirken skulle straffen bare ramme den skyldige, noe som forklarer særbehandlingen av lovbrudd hos gravide kvinner, som ikke skulle henrettes. Vi kan likevel registrere at det må ha eksistert en god del variasjon i hvordan individuelt ansvar ble tolket. Det ser vi når vi sammenligner svenske lover, hvor en mannlig formynder skulle ta straffen for kvinnen, med de norske landskapslovene, der kvinnen skulle føres ut av land(skap)et av en mannlig slektning for beskyttelse, og med danske og islandske, som ga fredløshet til begge kjønn og ikke problematiserte fredløse kvinner. Østnorsk kristenrett ga eksplisitt rett til å drepe en kvinne som ikke har fjernet seg innen gridsperioden, og disse lovene identifiserte også kvinnen som forbryteren for en rekke lovbrudd. Kvinner var ikke fritatt for straff noen steder, men i Västgöta-loven ble fullbyrdelsen av den delvis deres mannlige vergens problem. Han skulle ta den offentlige straffen, og heller straffe henne hjemme. Mens straffen alltid rammet tyven, ikke kollektivet, lot Västgöta-loven dermed vergen bestemme hvilken straff – om noen – kvinnen skulle få, noe som viser at kvinnen ble ansett for å være umyndig.

Et klart tegn på at kvinner ble ansett for å ha samme individuelle ansvar for sine gjerninger og forseelser som menn, ser vi i at flere av de nordiske kirkerettene har lik straff for hor for begge kjønn. Dette var et prinsipp i kanonisk rett.¹³⁰ Verdslig lovgivning viser likevel en dobbeltmoral ved å tolerere at gifte menn holdt seg med en eller flere friller. Lovene gir inntrykk av at det var utroskap fra kvinnens side som førte til separasjon, altså at biskopen ga ektemakene tillatelse til å flytte fra hverandre. På 1100-tallet var også vold mot kvinnen eller at mannen forgrep seg på godset hennes, skilsmissegrunn etter norske og islandske lover. Etter å ha flyttet fra mannen eller blitt kastet ut, kunne kvinner på 1200-tallet bli straffet hardt økonomisk siden han hadde rett til å holde på hennes eiendom. Forholdene for kvinnen ser ut til å ha vært spesielt vanskelige på Island, hvor den tidligere ektemannen kunne forby andre å hjelpe henne.

Vi har allerede diskutert individualiseringen av forbrytelsesansvaret i tråd med den katolske kirkens doktriner. Utviklingen kan også henge sammen med individualiseringen av eiendomsretten, og med kvinners adgang til arv og dermed en formue å bøte av. Ifølge en bestemmelse i Frostatingsloven skulle kvinner betale halve bøter av menn, men av eget gods og ikke felagets. Kvinnenes straff skulle altså også i praksis utføres slik at den rammet henne selv og ikke vergen, som ikke lenger skulle straffes for hennes overtramp. Parallelt med individualiseringen av straffeansvaret kommer også en individualisering av kvinnen som voldsoffer i dansk rett, hvor det var kvinnen og ikke vergen som skulle ha kompensasjon siden

129. SkL-17.

130. Om det kanoniske systemet, se f.eks. Brundage 1987: 303–308, 388–389.

forbrytelsen ble begått mot henne. Individualiseringen av straffansvaret betydde at kvinnen i sterkere grad ble behandlet som et rettssubjekt, noe som går hånd i hånd med kirkens konsensuslære, som innebar at kvinnens eget samtykke ble konstituerende for et gyldig ekteskap.¹³¹

Konklusjon

Formålet vårt har vært empirisk å undersøke det nordiske lovmaterialet fra 1100 til 1300 med henblikk på kjønnsesifikke straffer. Vi har tatt opp to spørsmål rundt kvinners straff. Det ene handler om hvorvidt kvinnen ble ansett som et selvstendig rettssubjekt, og det andre om kvinners forbrytelse ble sett på som en krenkelse mot familien, ektemannen eller samfunnet.

En hovedkonklusjon er at en kvinne var et selvstendig rettssubjekt i hele det nordiske materialet, med unntak av noen svenske lover, som bibeholdt at kvinnens formynder hadde straffansvaret for henne. Bildet er imidlertid også mer nyansert i danske, norske og islandske lover når det gjelder i hvilken grad kvinnen skulle gjennomføre straffen. I nesten alle regionene måtte en kvinne svare bøter fra eget gods, dersom hun hadde det. I hvilken grad kvinner var myndige, i betydningen at de har samme rettigheter som menn, er en viktig underliggende faktor for å forklare mange av forskjellene vi finner på de studerte områdene.

I tillegg til kjønn spilte også status en rolle for strafferettslig ansvar og straff. I hovedsak skulle trelles straffes fysisk, mens frie kvinner ble gitt straffer som innebar kompensasjon. Frie kvinner som ikke kunne betale, skulle dømmes til fredløshet eller bli gitt kroppsstraff.

Innenfor selve straffemetodene finner vi store forskjeller i det nordiske området. Selv om bøtestraffen dominerte, kommer kroppsstraffer, skamstraffer og dødsstraffer sterkere til uttrykk i øst og sør, mens straffene i hovedsak består av bøter eller fredløshet i norske og islandske lover. Skillelinjene mellom straffemetodene er samtidig like mye et skille mellom by og land enn et skille mellom regionene. Skamstraffene ser vi i større grad i bylovene fra den senere delen av vår periode. Nye trender som gjør forskjellene mellom straffene for menn og kvinner betydelige, gjorde seg også særlig gjeldende i bylovene, hvor vi ser en større grad av kroppsstraffer og dødsstraff, herunder også en differensiering av straffen for menn og kvinner. I landskapslovene ser vi derimot at det er selve forbrytelsen som kvinner straffes for, som blir differensiert. I visse lover ser vi tysk innflytelse på strafferetten i kjønnsesifikke avrettingsmetoder og skamstraffer, som levende begravelse, samt steiling og steining. Generelt kan vi konstatere at byene og bylovene fungerte som kanaler for innførsel av utenlandsk rett.¹³² Bylovenes brutale straffer virker å smitte over på noen svenske og danske lovgivningstillegg for landsbygden.

Påvirkningen fra tyske områder viser seg først i danske og svenske lover, og kan få ulikhetene i Norden til å fremstå som større enn hvis vi hadde sett på landskapslovene alene. De forskjellene vi ser i den perioden vi har de skriftlige lovene fra, kan på denne måten fremstå som større enn de trenger å ha vært i perioden før, men kvinners rettsstatus slik den var før 1100, kan vi på grunn av kildesituasjonen bare spekulere på. Kvinnene ble gitt et større strafferettslig ansvar for leiermål i de vestnordiske lovene enn ellers i Norden, ved at de måtte betale bøter for samleie utenfor ekteskapet. Menn skulle straffes for leiermål over hele Norden. I alle lovene straffes de gifte kvinnene for hor, men straffen formuleres på ulike måter ved at noen svenske lover og danske bylover i tillegg ga skamstraffer, og dessuten høyere bøter enn i vest.

131. F.eks. Sigh 2012; Bandlien 2005: 151–188; Korpiola 2009: kap. 3.2.

132. Hasselberg 1953: 233–248, 353–354; Holmbäck & Wessén 1946: xcvi–ci. Se også Korpiola 2001b: 77–98.

Ulikhetene innenfor strafferetten har til dels sammenheng med kvinnens rettslige stilling i samfunnet ellers, slik det kommer frem i den samme loven. Våre funn følger i stor grad det skillet som ofte har blitt pekt på av historikere mellom danske lover og svealovene på den ene siden, og götalovene og norske og islandske lover på den andre.¹³³

Samtidig har vi fått frem et mer komplekst bilde, og sett likheter mellom andre regioner som ikke følger dette mønsteret, som for eksempel hvorvidt kvinner kunne sendes i eksil alene. Vi ser også flere nyanser innenfor det som regnes som en region, for eksempel mellom norske landskap. Nyansene i enkeltregler er såpass mange at de ikke alltid danner et klart mønster. Variasjonene som kommer til syne, illustrerer likevel mangfoldet av rettsprinsipper som eksisterte i den nordiske rettskulturen, og viser hvorfor det er vesentlig å gjennomføre en komparasjon av lovmateriale fra alle nordiske regioner.

Utviklingen over tid har blitt nevnt i flere sammenhenger gjennom denne artikkelen. Også innføringen av og påvirkningen fra kanonisk rett må ha hatt relativt store konsekvenser for kvinnene. Det førte til endringer i lovverkene når kvinners seksuelle lovbrudd ved innføringen av kanonisk rett gikk over fra primært å være krenking av mannens ære – og trolig en trussel mot samfunnsordenen – til å være en synd og en sak for kirken. Det er gjennom perioden en økning av den type volds- og drapsforbrytelser som medførte legemsstraff, dødsstraff eller fredløshet, noe som også var en generell europeisk trend i høy- og seinmiddelalderen.

Den klareste indikasjonen på en utvikling over tid innenfor kjønnsespesifikke straffer er den generelle overgangen til det individuelle ansvaret til fortrenghet for kollektivet.¹³⁴ Herunder ser vi at kvinnen i større grad trer frem som et rettssubjekt med straffeansvar i de senere lovene, som den norske landsloven. Det er likevel et forenklet bilde av hvordan lovene anser kvinners rettslige status, da kvinnen ble holdt strafferettslig ansvarlig også i noen tidlige lover. Samtidig fikk kvinner arverett i løpet av perioden vi behandler her, noe som generelt ville ha økt kvinnenenes evne til å bøte med egne midler og til å miste sin eiendom ved lovbrudd. I tillegg peker kvinnenenes rett til å samtykke til ekteskap på en større individualisering og et syn for kvinnen som rettssubjekt. Utviklingen er antagelig et uttrykk for kirkens eksplisitte ansvarstillegging i perioden.

Kvinnene i perioden 1100–1300 ble ansett som rettssubjekter av dem som forvaltet lovene i Norden frem mot 1300. Individualiseringen av det strafferettslige ansvaret også for kvinner eksisterte nok allerede på 1260-tallet. Det at kvinnen hadde en selvstendig rettslig status, betyr at hun på godt og vondt måtte stå ansvarlig for sine handlinger og ikke ble beskyttet mot loven.

Artikkelen er skrevet i forbindelse med prosjektet «Social Governance Through Legislation» ved Senter for grunnforskning /Centre for Advanced Study (CAS) 2021–2022. Sitatet i tittelen er fra kong Magnus Erikssons retterbot [stadga], avgitt den 28. januar 1335 i Skara: «at kuna gialle all bruth siin sum madher» (Diplomatarium Svecanum IV [DS], nr. 3106, 408).

133. Sawyer 1992; Hansen 1994: 103–154; Vestergaard 1988: 160–193.

134. Ekholst (2009: 271–274) har kommet frem til lignende konklusjoner.

Litteratur

- Auður Magnúsdóttir (2001). *Frillor og fruar. Politik og samlevnad på Island 1120–1400*. Avhandlingar frá Historiska institutionen i Göteborg, 29. Göteborg: Historiska institutionen.
- Bandlien, B. (2005). *Strategies of Passion. Love and Marriage in Medieval Iceland and Norway* (B. van der Hoek, overs.). Turnhout: Brepols.
- Brundage, J.A. (1987). *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Carlsson, L. (1934). De medeltida skamstraffen. Ett stycke svensk kulturhistoria. *RIG – kulturhistorisk tidskrift*, 3, 121–150.
- Corpus iuris Sueo-Gotorum antiqui: Samling av Sweriges gamla lagar*. (1827–1852). (H.S. Collin & C. J. Schlyter mfl., utg.; bd. 1–7). Stockholm & Lund.
- Danmarks gamle købstadlovgivning*. (1951–52). (E. Kroman, red.; bd. 1–2). Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København: Gyldendal.
- Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene*. (1933–1961). (P. Skautrup mfl., red.; bd. 18). Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København: Gyldendal.
- Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk*. (1945). (E. Kroman & S. Iuul, red.; bd. I–II). København: G.E.C. Gad.
- Danmarks Riges Breve*. (1938). (F. Blatt, red.; 2. rekke, bd. 2). Det danske Sprog- og Litteraturselskab. København: Gyldendal.
- De eldste østlandske kristenrettene. Tekst etter håndskriftene, med oversettelser*. (2008). (E.F. Halvorsen & M. Rindahl, utg.). Norrøne tekster 7. Oslo: Riksarkivet.
- Diplomatarium Danicum*. (1958). (N. Skyum-Nielsen, red.; bd. I). København.
- Diplomatarium Svecanum*. (1829). (J.G. Liljegren, red.; bd. I). Stockholm: Riksarkivet.
- Diplomatarium Svecanum*. (1853–1856). (B.E. Hildebrand, red., bd. IV). Stockholm: P.A. Norstedt & Söder.
- Dübeck, I. (1992). Women, weddings and concubines in medieval Danish Law. *Scandinavian journal of history*, 17(4), 315–322. <https://doi.org/10.1080/03468759208579242>
- Edict of Rothari*. (V. Lombardo, red.). www.freemasonryresearchforumqsa.com/edictus-rothari.php
- Ekholst, C. (2009). *För varje brottsling ett straff. Föreställningar om kön i de svenska medeltidslagarna*. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Erikskrönikan*. (1986). (S.B. Jansson, red.). Stockholm.
- Fenger, O. (1971). *Fejde og mandebod. Studier over slægtsansvaret i germansk og gammeldansk ret*. København: Juristforbundets Forlag.
- Forum judicum = The Visigothic code*. (1910). (S.P. Scott, overs.). Boston: Boston Book.
- Frostatingslova*. (1994). (J.R. Hagland & J. Sandnes, overs.). Oslo: Samlaget.
- Grágás. Islændernes Lovbog i Fristatens Tid*. (1974 [1852–1883]). (V. Finsen, red.; bd. 1–3). Odense [København].
- Gulatingslovi*. (1952). (K. Robberstad, overs.). Norrøne Bokverk 33. Oslo: Samlaget.
- Hansen, L.I. (1994). Slektskap, eiendom og sosiale strategier i nordisk middelalder. *Collegium Medievale*, 7, 103–154.
- Hasselberg, G. (1953). *Studier rörande Visby stadslag og dess källor*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Hedberg, G. (1971). En skamprocession. *RIG – Kulturhistorisk tidskrift*, 54(3), 89–91.
- Hemmer, R. (1928). *Studier rörande straffutmätningen i medeltida svenska rätt*. Helsingfors: Mercators Tryckeri Aktiebolag.
- Holmbäck, Å., & Wessén, E. (1946). Inledning. *Svenska landskapslagar* 5 (s. xcvi–ci). Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Imsen, S. (2009). Den gammelnske drapsprosessen. *Historisk Tidsskrift*, 88(2), 185–229.

- Iuul, S., mfl. (1965). Lejermål. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (bd. 10, s. 471–479). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Jacobsen, G. (1982). Sexual irregularities in medieval Scandinavia. I V.L. Bullough & J. Brundage (red.), *Sexual Practices and the Medieval Church* (s. 72–86). Amherst, N.Y.: Prometheus Books.
- Jochens, J. (1995). *Women in Old Norse Society*. London: Cornell University Press.
- Jørgensen, J.U., mfl. (1975). Tyveri. I *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* (bd. 19, s. 166–182). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Jørgensen, P.J. (1922). *Manddrapsforbrydelsen i den skaanskerett fra Valdemartiden*. København: J.H. Schultz.
- Kong Magnus Håkonsson Lagabøtes landslov. *Norrøn tekst med fullstendig variantapparat*. (2018). (M. Rindal & B. D. Spørck, utg.). *Norrøne tekster 9*. Oslo: Arkiverket.
- Korpiola, M. (2001a). 'The People of Sweden Shall Have Peace': Peace Legislation and Royal Power in Later Medieval Sweden. I A. Musson (red.), *Expectations of the Law in the Middle Ages* (s. 35–51). Bury St Edmunds: The Boydell Press.
- Korpiola, M. (2001b). Fördelningen av domsmakten mellan kyrkan och staten avseende äktenskapsrett och sexualbrott i Sverige cirka 1200–1620. Observationer och hypoteser. I E. Trolle-Önnerfors & P. Reslow (red.), *Rättslig integration och pluralism. Nordisk rättskultur i omvandling* (s. 77–98). Stockholm: Institutet för rätthistorisk forskning.
- Korpiola, M. (2005). Rethinking incest and heinous sexual crime: Changing boundaries of secular and ecclesiastical jurisdiction in late medieval Sweden. I A. Musson (red.), *Boundaries of the law. Geography, Gender and Jurisdiction in Medieval and Early Modern Europe* (s. 102–117). New York: Ashgate.
- Korpiola, M. (2009). *Between Betrothal and Bedding. Marriage Formation in Sweden 1200–1600*. Boston/Leiden, Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004173293.i-437>
- Korpiola, M. (2014). 'Only the Husband Can Accuse the Wife of Adultery and She Him'. Prosecuting and Proving Adultery in Medieval Sweden. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 131, Kanonistische Abteilung* 100, 223–261. <https://doi.org/10.7767/zrgka-2014-0109>
- Laws of the Alamans and Bavarians*. (1977). (T.J. Rivers, overs.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Ljungqvist, F.C. (2015). Rape in the Icelandic Sagas. An Insight in the Perceptions about Sexual Assaults on Women in the Old Norse World. *Journal of Family History*, 40(4), 431–447.
- Magnus Lagabøters Landslov*. (1970 [1915]). (A. Taranger, overs.). Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget.
- Miller, W.I. (1990). *Bloodtaking and Peacemaking. Feud, Law, and Society in Saga Iceland*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226526829.001.0001>
- Mundal, E. (2022). Forholdet mellom gammel og ny rett i norsk og islandsk lov i mellomalderen. *Historisk tidsskrift*, 101(4).
- Mundal, E. (2020). Kva hadde kvinnene på tinget å gjere? Kvinneroller på tinget etter norske landskapslover og landslova. I A.C. Horn & K. Arup-Seip (red.), *Lov og lovgiving i middelalderen. Nye studier av Magnus Lagabøtes landslov* (s. 212–251). Oslo: Nasjonalbiblioteket.
- Mundal, E. (2015). «svá kona sem karlmaðr». *Women in Old Norse Society*. I I. Baug, J. Larsen og S.S. Mygland (red.), *Nordic Middle Ages – Artefacts, Landscapes and Society. Essays in Honour of Ingvild Øye on her 70th Birthday* (s. 227–239). Bergen: Universitetet i Bergen.
- Mäkinen, V., & Pihlajamäki, H. (2004). The Individualization of Crime in Medieval Canon Law. *Journal of the History of Ideas*, 65(4). 525–542. <https://doi.org/10.1353/jhi.2005.0016>
- Nilsson, G.B. (2012). *Nytt ljus över Yngre Västgötalagen. Den bestickande teorin om en medeltida lagstiftningsprocess*. Stockholm: Institutet för rätthistorisk forskning.

- Norddeutsche Stadsrechte 2. Das mittelniederdeutsche Stadsrecht von Lübeck nach seinen ältesten Formen.* (1951). (G. Korlén, red.). Lunder germanistische Forschungen 23. Lund: Lunds universitet.
- Norges gamle Love indtil 1387.* (1846–1849). (Bd. I–III; R. Keyser, P.A. Munch, G. Storm & E. Hertzberg, red.). Christiania.
- Norges gamle Love indtil 1387.* (1885). (Bd. IV; G. Storm, red.). Christiania: Grøndahl & Søn.
- Norges gamle Love indtil 1387.* (1895). (Bd. V; G. Storm & E. Hertzberg, red.). Christiania: Grøndahl & Søn.
- Rives, J.B. (2003). Magic in Roman Law: The Reconstruction of a Crime. *Classical antiquity*, 22(2), 313–339. <https://doi.org/10.1525/ca.2003.22.2.313>
- Sawyer, B. (1992). *Kvinner, familj i det forn- og medeltidiga Skandinavien*. Occasional papers on medieval topics 6. Skara: Skriftserie från Historisk institutt.
- Sigh, H.M. (2012). *Samtykke og kontrol. Kristningen af ægteskabet og retsvirkningerne i Danmark ca. 1200-1600* (upublisert ph.d.-avhandling, Århus Universitet).
- Sunde, J.Ø., & Mundal, E. (2018). Tidseininga fimt, eller fem dagar, og teorien om den germanske femdagarsveka. *Maal og Minne*, 110(2), 83–114.
- Svenska landskapslager – tolkade och förklarade för nutidens svenskar.* (1933–1946). (Å. Holmbäck & E. Wessén, overs. og red.; bd. 1–5). Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- The Burgundian Code.* (1972). (K.F. Drew, red. og overs.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- The Lombard Laws.* (1973). (K.F. Drew, red. og overs.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Tveit, M. (2017). *In Search of Legal Transmission. Inheritance and Compensation for Homicide in Medieval Secular Law*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Tveit, M. (2020). Backward Inheritance in Medieval Scandinavian Law. I M. Holdgaard, A. Magnusdottir & B. Selmer (red.), *Nordic Inheritance Law through the Ages. Spaces of Action and Legal Strategies* (s. 71–90). Leiden/Boston: Brill.
- Vestergaard, T.A. (1988). The System of Kinship in Early Norwegian Law. *Medieval Scandinavia*, 12, 160–193.
- Vogt, H. (2005). *Slægtens funktion i nordisk højmiddelalderret – kanonisk retsideologi og fredsskabende lovgivning*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Weiser-Aadall, L. (1982). Tryllemidler. I *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* (bd. 19, sp. 1–3). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Wennström, T. (1936). *Tjuvnad och fornæmi. Rättsfilologiska studier i svenska landskapslagar*. Lund: Gleerupska Universitetsbokhandeln.
- Åquist, G. (1989). *Kungen och rätten. Studier till uppkomsten och den tidigare utvecklingen av kungens lagstiftningsmakt och domsrätt under medeltiden*. Lund: Institutet för rätthistorisk forskning.
- Österberg, E., & Lindström, D. (1988). *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*. Acta Universitatis Upsaliensis: Studia historica Upsaliensia 152. Uppsala: Almqvist & Wiksell.